

8723

FRANKO

FRANKO

ПАНСЬКІ
ЖАРТИ.

Ф83

Б = 91.79
Ф - 86 п

Шл 8423

Франко

Андрейкі Жарти

Українська
НАЦІОНАЛЬНА
КНИГОЗБІРНЯ
10512

Ів. Франко

Б
Ф

Танські

Б = 91.79

Ф - 86 п

Жарти

8723

НБ ПНУС

8723

АДВОКАТ П. О. Д. Б. Я.
№ ~~37025~~

В. А. Д. О. С.
1977 р.
42712

БІБЛІОТЕКА
Станіславського
Університету
№ 80512

Укб 39.

Видавниче товариство
„КРИНИЦЯ“
— у К и ї в і —

Б И І В.
Друкарня Видавничого Т-ва „КРИНИЦЯ“. Хрещатик 42.
1917

Жартуйте, дітоньки, Бог з вами!
Тепер вам вільно жартувать.
А як жили ми під панами,
Тоді жартовано із нами
Так, що не дай Бог споминать!
Було за найменшу провину —
Потрутиш панську худобину,
Собаку вдариш, що з руки
У тебе хліб рве, слово скажеш,
Віз перевернеш, сніп зле зв'яжеш, —
Три шкури спустять гайдуки.
Пани тоді були не тее,
Що нині. Що тепер пани!
Хоч на нім шмаття й дорогее,
Хоч ситі є, мов кабани, —
Так кождий ходить з осторожна,
Боїться мов біду збудить,
В округ мов шниряє, глядить,
Де-б грошиків позичить можна,
І думка в кожного трівожна,
Що на-борг їсть і на-борг спить
І що кішеня все порожна.
Не те за панщини було!
Там кождий пан ступав так бучно,
Немов король, чи мав село,
Чи ключ цілий! Не перейшло
І через голову нікому,
Щоб що змінитися могло
В тім розпорядку віковому;
Пани і панщина у всьому
Зрослись, здавалось, нерозлучно.
Тоді то стоїло поглянуть
На пана! Прямо очі в'януть
У мужика, як пана вздрить,

Хоч пан не лає й не кричить.
 По що кричать? Гнів крови шкодить!
 Ні, нині й цар мабуть не ходить
 Так гордо по своїй столиці,
 Як пан тоді селом ходив.
 Тут гарна доня у вдовиці—
 У двір її! Загородив
 Господар пліт новий — гей, хаме!
 Городиш мо-ми лісками!
 Пліт розбірай і в двір зведи,
 Або оплату положи!
 Чи ласка панська, чи кара,
 Все мов нехибний божий суд
 Паде на смирний, темний люд,
 І навіть писнуть, сплакати—вара!
 Тоді в панів сміялись очі,
 Забави по дворах гули
 І лови по лісах ішли,
 Лунали співи дні і ночі...
 Тоді то й раз пани були
 До жартів, вигадок охочі!
 А як в ту пору грали в карти!
 І нині грають, звісна річ,
 І туманіють день і ніч,—
 Без карт, здаєсь, ніщо й не варті
 Забави панські. Алеж, діти,
 Мабуть не доведесь вам вздріти
 Таких грачів, як в давній час!
 Дукатів всинав повну чарку
 І на одну поставив карту,
 Програв, не глянув ані раз,
 Не зблід, не задрожав на волос
 І навіть не понизив голос,
 Хіба кішенею потряс.
 Воно то, дітоньки, й не диво:
 Се-ж з поту нашого і мук
 Плило те золотее жниво
 Сотками літ до панських рук.

Лицарський дух, воєнну славу,
 Всю ту минувшину криваву,
 Всі ті багатства і пишноти,
 Все зіпсуєте і всі підлоти,
 Гумори панські, лови, карти
 І всякі гулянки шальні,
 І ласки панські й панські жарти —
 Мужик все виніс на спині.

II.

Цікава річ: часи зближались,
 Коли з відкілья не зирни,
 Чим раз зичнійше розлягались
 Ладу нового віщуни,
 Слова: свобода, рівне право...
 І навіть панські сини
 Перенялися ними й жваво
 Пішли між люд і понесли
 Потіху скорбним. Ба, були
 І між панами два-три—люде,
 Що бачили яснійш других,
 Хапалися стежок нових
 Шукать, бо чули, що не буде
 Ім вічно панщина служити.
 Та мов, хто в лісі заблукає,
 Даремно груди надриває,
 Даремно кличе і кричить,—
 Так послуху не знаходили
 Слова нові у панів.
 А тільки більше ще будили
 Завзяття і дразливий гнів.
 Ба навіть многі поміж ними,
 Котрі нераз перед чужими
 Жалілись: дідьчий час настав
 Не лиш для хлопа, а й для пана:
 Ота робота панцизняна
 Зовсім руйнує нас, мовляв,—
 І починали наче з книжки

Вичитувать, які пожитки
 Приніс би їм наемний труд—
 І ті й не думали на ділі
 Змінять порядки застарілі
 І увільнить з ярма свій люд.
 Воно й не диво! Власне царство
 Всміхаєсь кождому,—а ще
 Бог знає, що там принесе
 Нове, свободне господарство...
 А хоч там деякі пророки
 Грозили, що за два-три роки
 Уряд сам панщину знесе,—
 То їх осмівано. Се басні!
 Таж панщина—приватна власність!
 Яке-ж уряд міг право мати
 Приватну власність відбирати?
 В тій певности жили пани
 Аж до остатньої хвилини,—
 Своєї гордості вони
 Не вменшували ні краплини.
 І як нераз літньої днини,
 Коли західний неба край
 Вже вкрила груба, чорна туча,
 І звільна, грізно сунесь знай
 Глухими громами кіпуча,—
 А тут ще сонічко жарить,
 Немов натужує всі сили,—
 Оттак пани людей гнітили
 Найдужше в тій остатній хвили,
 Коли вже дзвонарі спішили
 На благовіст новий дзвонить.

III.

От з тої доби тяжкої
 У моїй пам'яті старій
 Пригода згадуєсь—такої
 Не дай вам бачить, Боже мій!
 Пригадуєсь, як пан Мигуцький

З громадою пожартував;
 Згадавсь той плач і стогін людський
 Якого жарт той коштував.
 От слухайте-ж! Не в тій я цілі
 Говорю вам про давнину,
 Щоб може ви на дітях мстили
 Батьків засліплених вину.
 Бог з ними! Вже досить помстилась
 Над ними власна сліпота!
 Глядіть, лиш споминка лишилась
 У нас про пана, а тота
 Палата, що ми мурували,
 Котру він було назива
 „То moja twerdza“, де дрожали
 Піддані, де музики грали,
 Пані й пани всю ніч гуляли,—
 Се нині—коршма, в панській сали
 Шваркоче нині жидова.
 Помстився Бог за наші муки!
 І сли я днесь про панські штуки
 Розказую, так не на те,
 Щоб в вас ненависть розбудити,
 Бажанням пімети осквернити
 Свободи твориво святе,—
 А лиш на тее, небожата,
 Щоб споминка старого тата
 Вам сил, відваги додала.
 Ще-ж не заснуло наше лихо:
 То голосно воно, то тихо
 Підкрадується до села.
 Хто знає, може доведеться
 І вам такого ще дожити,
 Що чоловікови здається:
 От тут надія всяка рветься,
 Тут треба голову зложити,
 Пропала правда, згинула доля,
 Закована громадська воля,
 Неправда всюди верх держить..

В таку то хвилю, діти милі,
 Ви повість згадуйте мою,
 І згадуйте, що сеї хвилі
 Я з досвіду вам подаю!
 В сам час, коли неправда люта
 Найвисше голову здійма,
 В сам час, коли народні пута
 Найдужше тиснуть і закута
 Народна думка, здаєсь, німа,—
 Коли круг вас найтяжша тьма,
 Надії й просвітку нема,—
 В той час як раз ви не теряйте
 Надії й твердо тее знайте,
 Що се остатні хвилі зла!

IV.

Був пан Мигуцький, пан багатий,
 Хоч на однім селі сидів.
 З якого роду був—не знати,
 Та що хлопів тиснути вмів,
 Що дер данини безпощадно,
 Дні панщини лічив прикладно,
 Хвилинки не подарував,
 Що був багач, громада гола,—
 То славили пани довкола,
 Що добре господарював.
 Нераз зимою, як у полі
 Нема роботи, а в stodолі
 Все зроблено і ліс не тнуть,—
 Щоб панщини не дарувати,
 Він каже було лід орати,—
 А то хлопи в хатах заснуть.
 Не мож сказати, про хлопа дбав він,
 Як дбав про коней і волів:
 В зимі три вози дров давав він,
 Щоб хлоп продроглі кости грів;
 Весною хлібом спомагав він,
 Щоб з голоду не околів.

Любив, коли був хлоп здоровий,
 Прудкий до праці й до розмови,
 До танців, сміхів і пісень,
 Та не любив хлопів багатих,
 Та мовчазливих а завзятих,
 А на письменних був огонь.
 „Хлоп має вміть орати, косити,
 І дівкою в танци носити,
 Та вірую та отчеша!
 Письма не треба хлопцу знати;
 Як хлоп почне книжки читати,
 То хто же буде свині пас?“ } 2
 І хоч то ніби наставляв він
 На те, щоб хлоп порядок знав,
 Та все таки горілку гнав він
 І кожду гінку розділяв
 На кождий нумер у селі:
 По стільки гарців, скільки хата
 Душ має—хлопці, чи дівчата,
 Чи то старі, чи малі.
 І кождому за ту горілку
 Ціну втягав у інвентар:
 Сплати, чи відроби той дар,
 А трунок лий хоч на долівку,
 Лиш другому продати не смій!
 Був в того пана й арендар,
 Що з паном тож мав добру спілку,
 Людей музикою у свій
 Шинок заманював: тут люде
 Лишали розум, сіряки
 І чоботи, дівки—вінки,
 Тут війт робив громадські суди,
 А жид лиш цмокав залюбки.
 Чи много літ оттак, чи мало
 Те панське ремесло цвіло,—
 Аж раптом в коримі тихше стало!
 Щось на людей таке найшло,
 Що почали на панське горе

В якусь задуму попадуть;
 І роблять панщину, терплять
 Знущання панських посіпак,
 І кожде пильне, кожде скоре
 (Як ні—нагайка плечі зпоре!),—
 Та якось тихо, мовчки так,
 Понуро навіть, мов глибоко
 В душі гризе якийсь черв'як,
 Немов якась таємна сила
 Ворушиться у темноті:
 І чуєш всюди рух є,
 Та нічого не бачить око!
 Музика молодим не мила,
 В шинок заходять тільки ті,
 Кому вже в кров і кість віссалась
 Та панська школа... Жид біжить
 До пана, плач підняв і галас:
 Ні-звідки рати заплатити!
 А пан і сам уже від давна
 Ту зміну в людях примічав,
 І злився, бив, карав, кричав,—
 Дарма! Вже звільна й сам вбачав,
 Що річ се таки не забавна.
 Він добре знав, що поки п'є,
 Співає, робить без упину
 Й сміється хлоп, так довго є
 Похожий він на худобину,
 Що вік цілий в ярмі жне
 І радуєсь, як дістає
 До папі зерна одробину.
 Та як почне він сумувати
 І вішати голову у низ,
 Над своїм станом розмишляти,—
 Тоді тремти і стережись!
 Бо думка, свідомість народа,
 То ворог лютий тих усіх,
 Чиє багатство і вигода
 На поті і сльозах людських

Основані. От пан, дні й ночі
 Над дивом тим усе міркує,—
 А далі крикнув, аж підскочив:
 „Тут очевидно хтось бунтує!“

V.

„Бунтує хтось!“—Мій Боже милий,
 Хто вже тоді не бунтував!
 Урядники панів в'язнили,
 Пани знов світу голосили;
 Шо сам уряд поцікупляв
 Хлопів, щоб шляхту мордували;
 Тамті в жидах вини шукали,
 Ті єзуїтів тут вплели,
 А інші знов ширили вісти:
 То демократи, комуністи
 І емісарії були!
 А серед тої колотнечі
 Мужик стояв, зігнувши плечі,
 Німий, сліпий, а всім грізний,
 Бо й якже-ж, після вікової
 Тиші, мов ураган страшний
 Зірвавсь, і то без ніякої
 Причини, й кровію братів
 Країну рідну обагрив!
 Ні, се аж надто очевидно,
 Що тут якась рука брудна
 Навмисне із самого дна
 Душі народньої безвстидно
 Й безбожно в гору підняла
 Найдикші страсти, задурила
 Народній розум, заглушила
 Чуття, і тисла і вела
 Нетямні руки до удару!
 Хоч від тарнівського пожару
 Вже рік минув, хоч дні лічив
 Пенглевич в Куфштайні, Дембовський
 Над Вислою в землі десь гнив,

А в Львові голову зловжив
 На гицлівській горі Вішньовський, —
 Про те раз враз по краю йшла
 Якась холодна дрож, тривога;
 Всі ждали вибуху нового,
 Що ранку дякували Богу,
 Що ніч без вибуху пройшла.
 Немов недужий в лихорадці
 Після тяжкої операції
 У сні й на яві все тремтить,
 За леда дотиком зриваєсь,
 Не знає сам, чого лякаєсь,
 Лиш тее чує, що болить, —
 Так край наш по різни два літа
 Такий настрої переживав,
 Так конання старого світа
 Важке, болюче відчував.

Тай ще одно цікаве діло:
 Хоч руський люд в ті дні страшні
 Ніде не кидавсь до різни —
 (Про Горожану скажу сміло,
 Що потерпіли там пани
 Найбільше з власної вини,
 Що битву почали з хлопами) —
 Противно, декуди ставав
 І сам панів обороняв
 Перед мазурськими товпами, —
 Про те і в нашій стороні
 Не ласкавійшими очима
 Дивився пан на християнина,
 Ніж у самій мазурщині.
 Знать думали: що вчора там,
 То нині може статись нам,
 Ще й гірш, бо тут ми в чужині!
 Тож дикі слухи не втихали
 І всіх в напруженю держали,
 Чи то в роздразненю важкім.
 Мов хмари над селом нависли

І з них от-от ударить грім,
 Так нашій шляхті в році тім
 Бунт хлопський не зходив із мисли.

От і не диво, що коли
 Такий настрої побачив людський,
 І вчув, що й коринму почали
 Минать, горілки не пили—
 „То бунт!“ аж скрикнув пан Мигуцький.
 Та хто бунтує? Перебрав
 Усіх багатших, заможнійших,
 Усіх смілійших, дотепенійших,
 Що здавна їх на оці мав. —
 Та з них ніхто ніщо такого
 Підозреного не зробив.
 Питає, чи не проїздив
 Який комісар? чи якого
 Письма хто із міста не приніс?
 Чи не скликали де громаду,
 Не радили таємну раду?...
 Ніхто не бачив. Що за біс!
 Міркує пан і сюди й туди,
 Серед покою мовчки став,
 Аж голову схилив на груди,
 З натуги дум аж засвістав.
 В тім скочив, випрямивсь, рукою
 Ударивсь двічі по чолі.
 „Дурний я!— скрикнув, я тут стою
 І мучусь, б'юся сам з собою,
 Хто люд міні псує в селі,
 Із за десятої границі
 Пронюхую бунтівників,
 А бунту сущої криниці
 Заткати й досі я не вмів.
 Найголовнійший емісар
 Під боком в мене гараздує...
 O Sapperment! Warum nicht gar!
 Та се напевно— пін бунтує!

VI.

Старий був, смирний піп у нас,
 Іще з тих давних, маловечених,
 У Луцку чи в Холмі св'ячених,
 Що то жили й робили враз
 Із мужиком, що споглядали
 На панський двір трівожно, з дали,
 А до покоїв не були
 Допущені. Лиш тільки всього
 Було їм з попування того,
 Що на ту панщину не йшли.
 Грунт між громадою держали,
 За треби що хто дав, тей й брали,
 І з праці своїх рук жили.
 Не думав певно старовина
 Наш піп, не снів мабуть, і сном,
 Що надійде така година,
 І перед панськими очима
 Зістане він бунтівником.
 Та довелось!

Вдівцем бездітним
 Багато літ він жив у нас,
 Аж заманулось йому раз
 Занятись ремеслом просвітним.
 Хоч сам то він не много знав,
 Та як у полі вже робити
 Не міг, то щиро забажав
 Дітей хоч грамоті навчити.
 Не довго й думавши, давай
 До себе дівтору скликати!
 Веде їх літом в поле, в гай,
 Зимом до своєї хати.
 І не відразу їх садив
 За книжку ані за азбуку,
 Чи то тому, що й сам блудив
 За мало в книгах, чи судив
 За остро книжну науку.
 Він зацікавлював дітей

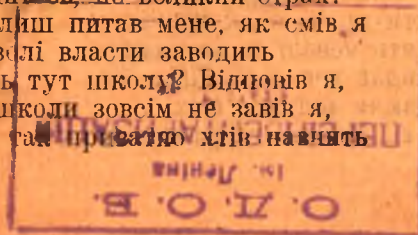
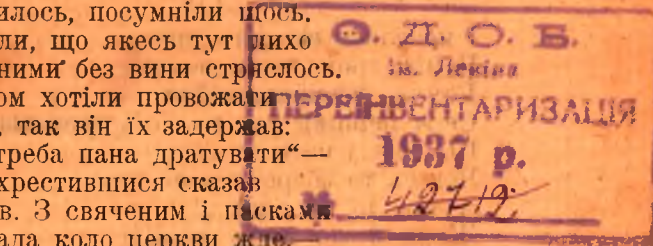
То повістками, то казками,
 Вправляв їх пам'ять пісеньками,
 А головно на дивний сей,
 Великий божий мир—природу
 Раз враз увагу їх звертав.
 На кождім кроці свого ходу
 Він щось цікаве зустрічав,
 Про все умів щось розказати,
 Умів до всього нав'язати
 Чи то якийсь случай з життя,
 Чи користну якусь науку.
 Умів і кожее дитя
 Розрушать, взяти мов за руку,
 Збудити власні в нім думки
 І визвать власні уваги,—
 Так, що малі дівтаки
 Обдерті, босі,—залюбки
 До него бігали. Бідняги!
 Їх до попівської оселі
 Не так тягла наука ся,
 Як більш гостина в панотця,
 Оті полуденки веселі
 В просторій хаті, за столом,
 Де піп і челядь вся гуртом
 Немов сім'я одна сідали,
 Свобідно слуги жартували,
 А панотець, мов батько всім,
 Сего впімне, того наставить,
 Як що робить, як ділом править,—
 А діти слухають, і їм,
 Навиклим дома бачить голод,
 Зносити дим і бруд і холод,
 І чуть що рана стук в віконце
 І крик сіпак: „А ну, чи конче
 Вам бука хочесь? Виходіть!“—
 Навиклим бачить невиспущу
 Журу батьків, і серце рвущу
 Одну зітханья пісню чуть, —

Тут в тім кутку, де все ясніє,
 Де чисто, тихо і приютно,
 Де слова прикрого не чутно,—
 Сам з себе яюсь ум міцніє,
 Розширюєсь дитяча груди.
 Встають, ідуть в садок, гуляють,
 Присядуть трохи одпочить;
 От панотець читати вчить;
 З прутків вербових укладають
 Здорові букви на піску,
 А далі й книжечку яку
 Ім винесе, товпляться тут
 Пікаро в книжку заглядають,
 Знайомі букви пізнають,
 В слова знайомі їх складають.

Не знаю, Бог дає мабуть.
 Усяким людям всякі дари:
 Одному ясний, сильний ум,
 Що й не знаходить в світі пари;
 Другому рій крилатих дум,
 Що мов орли летять за хмари;
 Ще иншим руки золоті:
 Що очі бачуть, руки вдіють;
 Який же дар дістали ті,
 Що так других учити вміють?
 Міні здаєсь, що в скарбі тім
 Любови найбільш дісталось їм.

Чимало вчителів стрічав я
 В життю, чимало жив з людьми,
 А про такого й не чував я,
 Щоб так з маленькими дітьми
 Вмів обходитись, як покійний
 Наш панотець. І що то був,
 За празник у селі подвійний,
 Як на великдень хлопці наші
 У церкві складно заспівали,
 На крилосі на переміну

Апостол по пунктам читали!
 Мов рій у літі люд загув,
 Мама аж плакали. Такого
 Ніхто від віку в нас не чув!
 Чи бач, хлоп'ята! Дармо каші
 Не їли! Бач його, старого,
 Як вивчив!... В радісну, нестрійну
 Громаду коло церкви збились
 Батьки і стали міркувать,
 Як то попу віддякувать
 За те. Та поки ще рішились,
 Вже з двораків один спішив
 У двір, щоб пану все сказати.—
 (Пан сам до церкви не ходив,
 Щоб враз із бидлом не стояти).
 Скінчилась служба, посв'ятили
 Ласки, аж вже з двора біжить
 Післанець до попа: в тій хвили
 Пан хоче з вами говорить.
 Іде наш піп. В громади тихо
 Зробилось, посумніли шось.
 Почули, що якесь тут лихो
 Над ними без вини стряслось.
 Гуртом хотіли провозжати
 Попа, так він їх задержав:
 „Не треба пана дратувати“—
 Перехрестившись сказав
 Пішов. З свяченим і пасками
 Громада коло церкви жде,
 Аж ось по хвили він іде.
 „Христос воскрес! Та Бог із вами,
 Чому не йдете по хатах?
 Не бійтесь, не великий страх?
 Пан лиш питав мене, як смів я
 Без волі власти заводить
 Якусь тут школу? Відюнів я,
 Що школи зовсім не завів я,
 Лиш сам присягну хтів навчати

Дітей письму, зовсім без шпати.
 Ну, сего я вам заказати
 Не можу—згода каже пан,—
 Лиш по добру я раджу вам,
 Покиньте се пустее діло!—
 —Я-б був його й не зачинав,
 (От так я пану відказав)
 Коли-б до мене не наспіло
 Із консісторі! письмо:
 Не лиш дітей в селі навчати,
 А й школи, де мож, закладати.
 —Чи так? Ну, се ще ми вздримо!—
 Сказав вельможний, і рукою
 Махнув на знак, що вже на днесь
 Досить розмови. Йдіть в спокою,
 Та не лякайтесь! Ви хлопята
 До мене завтра всі на св'ята!
 Ну, йдіть! Громадою такою
 Не стійте тут! Христос воскрес!“

VII.

І почалась від того дня
 Поміж громадою а паном
 Глуха, постійная війна,
 Се-ж перший раз та вість прийшла нам,
 Що пан у своїому селі
 Чогось то зборонить не сміє.
 А тож то ми віки цілі
 Жили й мов жито на рілі
 Туди хилились, відки віє
 Могучий вітер панських слів.
 Хлоп і подумати не вмів,
 Щоб мимо панського бажання
 Робити щось, а як не міг
 Зносить неволі та знущання,
 То кидав все в чужину біг,
 Лишакчи рідню і всіх
 Іще на більше горювання.

Аж враз—„не можу заборонити!“
 Значить, є щось таке над ним,
 Чого і він бояться чим
 Йому не вільно погордити.

Почувши се, ціла громада
 Немов на ново віджила.
 Ще в свята по хатах ішла
 Оживлена, гуртова рада.
 „Нам треба всіх дітей учить,
 Пан нам не сміє зборонить!“—
 Оттак відважно гомоніли
 Ті, що ще вчора так тремтіли.
 „Нам треба школу завести!
 Або-ж то ми такі послідні,
 Що мусять наші й діти рідні
 Ярмо таке по вік нести?
 Та—ніщо крити шила в місі—
 Найшлися старші, розважнійші,
 Що вцитькувати прийнялись.
 „Чого ви так розрешетились?
 На пам'ять слово те навчились:
 Не сміє! От чекайте лиш,
 А він нам посмієсь! От красше
 Мовчіть, щоб грішне тіло ваше
 Не мусило відповідать
 За ваш нерозум!“—

Посумніли

На туя мову смільчаки,—
 У многих таки ще свербіли
 Від панських буків синяки.
 Та годі знов було ховатись,
 Не будиши в лісі, від вовків.
 От і урадили удатись
 До города і розпитатись
 Комісара, щоб ім повів,
 Чи можна быть громадській школі
 В селі без панової волі?

Комісар Німець був у нас,
 Не молодий уже панисько,
 Смішний такий. Було нераз
 В село заїде,—пізний час,—
 В двір не за де, хоч як близько,
 А все до хлопа. Кісілю,
 Борщу, вареників, логази
 Поїсть, балакає. „Люблю
 Я руська кльопа!“—було каже,—
 „Я руські кліп їм тесять літ,
 І полюпив вас! Топрий лют,
 Та кепські пани оттут.
 То кльопіт! Я вам повітаю:
 Як пан вас путе туше тис,
 То мене йтїть, я вше то знаю,
 Такі йому контуші скраю
 Що путе з злости пальці хрис!“
 Не знаю за що, але люто,
 Усею кров'ю, всім нутром
 Він не любив панів, мабуть-то
 За те, що сам не вмів в їх тон
 Попасти, чувсь чужим між ними,
 Вони ж на нього з висока
 Гляділи й жартами бутними
 Принижували бідака.
 А то по-тихо ще шептали,
 Що сватав в пана він доньку.
 Так там не тільки відказали,
 А ще й оказію таку
 Йому зробили серед гостей,
 Що бідолаха мало коетей
 Втікаючи не поломав.
 Так від тоді на всіх панів
 Не тайний, а завзятий гнів
 Комісар в своїм серці мав.
 А був він у циркулі—сила,
 Трохи що старості рівня,
 І не було такого дня,

Щоб рук його не доходила
 Якась мужицька справа. Много
 Панам давався він в знаки,
 І за порадою до нього
 З всіх сел ходили мужики.
 І що то вже пани робили,
 Щоби позбутися його:
 До губернатора ходили,
 Писали скарги, голосили,
 Що люд бунтує, що свого
 Пани непевні, що готові
 Хлопи вже й до розливу крові,
 Не хочуть панщини робить.
 Та всі ті скарги так пропали,
 Комісара не підкопали,
 Бо весь округ спокійний був,—
 Самі-ж жалобщики в одвіті
 Являлись в кепській кондуті,—
 Комісар ані в вус не дув.
 Так от до нього то вдались
 Селяне наші. Аж підскочив,
 Коли почув, що наторочив
 Наш хлопський ум. „Путуйте лиш!
 Не пійтєсь! Най він лиш стріпує
 Вам споронити, то почує
 Таке, якого ще не чув!
 Путуйте! То-щ цісарська воля,
 Щоп в коштїй весі пула школа.
 Щоп коштий кльоп письменний був!“
 Отсі слова були для нас,
 Мов спраглому вода погожа.
 Так наче іста ласка божа
 В село зійшла! Народ нараз
 Почав сходитись, розмовляти,
 На школу вже й складки збирати,
 Мов пана й в світі не було.
 Гай, гай, та швидко ми почувли,
 Що через рів та в рів стрибнули!

Дізнався пан, об чім село
 Загомонило. Двадцять чільних
 Провідників тих „рухів шкільних“
 Прикликав, не сказав ні-гич,
 А лиш по черзі простирати
 Велів і всякому вліпляти
 По двадцять солених палиць.
 Відтак сказав: „А що то, чую,
 Що школу ващмосці будують?
 Щож, гарно! Й дальше так робить!
 Вже почали збирати складку?
 Так се від мене вам завдатку,—
 Чи може мало вам? Скажіть!“
 Слова ті з усміхом крізь зуби
 Цідив він, але враз поблід,
 Весь задрожав, сціпились губи,
 В очах заблис зловіщій світ.
 „Га, хами!—крикнув він,—гадюки!
 Вам школи треба? Знаю я,
 Куди ви гнете! Не азбуки,
 Вам волі хочесь! От змія,
 Не хлоп! Мовляв: письма лизну,
 То хто тоді на панщину
 Мене посміє гнать? Ідїть!
 Не попадайтесь в мо руки
 Бо лихо буде! Лиш їй Богу,
 Як що про школу ту дурну
 Ще раз почую, то такого
 Вам всиплю бобу солоного,
 Що замакітриться вам світ!“
 Та помилився пан сим разом:
 Гадав побоями злякать,
 Та роздразнив ще більш. „Згибать,
 Так згинем!—стали всі кричать,—
 А не уйде йому се плазом,
 Не зречемось ми правди своєї!“
 І зараз скаргу подали
 За самовільній побої

На пана. З уряду пішли
 Допроси, пан кричав, казився.
 Та вже на буки не щедрився.
 Оттак ми й школу завели.

Та тут наш клопіт не скінчився.
 Прийшлося учителя шукать,
 Бо піп не міг сам постачать.
 І що ми згодимо якого,
 То пан небавом шасть-не-прасть
 То до рекрут його віддасть,
 То перемовить та до свого
 Двора візьме, то налякає
 Погрозами, то посилає
 Своїх людей в шкільні години,
 Щоб всякі пакости робили,
 Дітей щоб гнали в панський сад
 Хрущі, гусільниці збирать.
 Тай ми-ж-то пану не спускали,
 Все до циркулу скарги слали.
 Комісар нам в пригоді став,
 Чимало пану досолив він.
 Тай в пану ж ворога нажив він,
 Бо той за все вину скидав
 На „Шваба“. Довго клекотіла
 Вражда між ними.—аж схотіла
 Недобра доля раз закшить,
 Звела їх враз в чужому домі.
 Уздрівши Шваба, пан в ту міть
 Прискочив, руки відвинув,
 І поки здержали знайомі,
 Комісара в лице ливнув.
 Скандал зробився, і не знати,
 Як там вдалось його замняти,
 Але комісар не забув
 Образи, ждав пори, хилився,
 І таки за своє пімстився,
 Та так, що пан ще гірш почув.

Оттак два роки колотилось,
 А тим часом в селі змінилось,
 Чимало. Арендар старий
 Умер, настав якийсь новий,
 Та хитрий з біса. Він то пана
 Підмовив—своїм громадянам
 Горілку дешевше пустить.
 „Одно, що більше будуть пити,
 А друге те: громада п'яна
 Не буде й бунтів підносити.“
 І справді в ті жидівські сіті
 Людей попалося досить.
 А жид у коршмі сюди й туди
 Підпитим клепле; „Встид вам, люде,
 Піп водить вас усіх за ніс!
 На що вам з паном задираєтесь?
 Що при тій школі упіраєтесь?
 На що вам школа? Хай їй біс!“
 І от поволі почалася
 Зараза з коршми й потяглася
 Із хати в хату. Не було
 Вже згоди в радах, так як перше,
 Ба вже й дітей чим раз то менше
 Ходило в школу. Все село
 Якесь німе, понуре стало,
 Лиш співом п'яним знай лунало
 Та панщини ярмо тягло..
 Здавалось вже, що благородне
 Оте зворушене народне
 Пронало, порохом пішло.

VIII.

Аж враз ні з сього ані з того
 В селі щось сталося нового;
 Урвався спів, шинок зпустів,
 Всі люде якось посумніли,
 Понуро, мовча ще терпіли,
 Та пан від разу зрозумів,

Що не добром се пахне. Зразу
 І догадаться він не міг,
 Яку і відки се заразу
 Навіяв біс якийсь на всіх.
 Та порішивши, що ніхто ту,
 Хіба лиш піп один бунтує,—
 Почав розвідувать, і чує
 Ось про яку попа роботу:
 Де тільки трапляється хрестини,
 Чи похорони, чи родини,
 Чи так в село де для гостини
 Попа запросять — за столом
 Усюди йде одна розмова:
 „Пора вам дітоньки з шинком
 Розстатися! Побійтеся Бога!
 Горілка зводить вас з ума,
 Горілка, то чортівська справка!
 Себе жалійте! Йде зима,
 А в хаті і чобіг нема,
 А жид нассавсь уже як п'явка!
 Хоч на дітей своїх глядіть:
 Голодні, голі, хорі, темні, —
 Шо вийде з них? Тепер же світ
 На світлі, не на тьмі стоїть.
 Вже не досить ті скиби земні
 Перевертать, а треба вміти
 З людьми по людськи гомоніти,
 Не дати скривидитись ніяк,
 Стоять за себе й за громаду!
 А як же дасть собі зараду
 Невчений, темний, ще й піяк?“
 Ба, деякі з двірні казали,
 Що в церкві деколи бували,
 Що й там на казанях раз в раз
 Піп про тверезість промовляє,
 Шинки, жидів, горілку лає
 І каже, що вже крайній час
 Зовсім її покинуть пити.

Пан став на місці мов прибитий
 Почувши се. „Ось як воно!
 Зовсім пора покинуть пити!
 По що-ж міні її палити?
 Чи маю може свинням лити?
 Попу мабуть се все одно, —
 Та не одно міні, о, ні!
 Се ж бунт! Таж він в мою кішеню
 Виразно засуває жменю!
 Таж він підкопує міні
 Наліпшиі дохід! Е, паноче,
 Сего терпіти й чорт не схоче!
 Гей, зараз тут попа призвать!“
 І ждучи, скорою ходою
 Ходив він в злости по покою,
 Плював, сідав, вставав опять.

Прийшов панотчик, поклонився
 І близь порога зупинився,
 В руці держачи капелюх;
 Глядів трівожно та несміло,
 Обличчя зблідло, побіліло,
 Мов весь уйшов аж в п'яти дух.
 З гори, мов на собаку буру,
 На ту непоказну фігуру
 Пан марсом своїм поглядів
 І сплюнув, важкою ходою
 Пройшовсь два рази по покою,
 А піп стояв, мовчав, тремтів.
 В кінці помалу наблизився
 І аж над самим похилився
 І звільна, твердо запитав:
 „Егомосьць, чи ви дурнем стали,
 Чи з роду розуму не мали,
 Чи вам дурниць хто нашептав?
 Чого ви шию самохїть
 Все пхаєте міні у сїть?
 Чи на того вас вапї власти

Попом поставили оттут,
 Щоб ви напротив мене люд
 Підбурювали і навчали,
 Як панську власність хитро красти?“

Піп аж до долу похилився
 І весь тремтів, перехрестився
 Та пану в очи все дивився:
 „Се ясне-пану набрехали“,
 Сказав несміло.

„Набрехали?
 Хто, що, по що? Чи се брехня,
 Що ви приватно і з амбони
 Хлопам розводите андрони
 І всюди клеплете що дня,
 Щоб кинули горїлку пити?
 „Се правда.“

„Ну, а як хлопня
 Послухає сих слів, то що
 Міні з горальнею робити?“
 „Се не моя річ.“

„Отож то!
 Не ваша річ! А підтинати
 Мій дохід, хлопа бунтувати,
 То ваша річ?“

„Дарують пан,—
 Я роблю не по своїй волі!
 Те роблю, що духовний стан
 Міні велить. В те, що на полі
 В коморі, хаті і стодолі
 Хлоп робить—не мішаюсь я,
 Та дбать о душі їх, вести
 В життю їх шляхом чесноти,—
 Се, прошу пана, річ моя!“

„Е, тере-фере, моцюмпане,
 Усе те є пусте гадане,
 А я кажу вам раз на все;
 Най про тверезість ту пустую

Від вас і слова більш не чую,
Ні я, ні люде! Киньте се!“

„Я радо б кинув ті історії,
Я-б навіть був не починав,
Коли б виразний не дістав
На тее наказ з консісторії.“

„Се що у біса,—крикнув пан
І скочив, наче приск в холяві
Почув,—пралати ті плюгаві
Задумали мабуть наш стан
Пустить з торбами! Покажіте
Міні сей наказ! Боже-світе,
Та я їм ним кінця дійду!
Не пожалю вже податку,
В губернії припну їм латку,
А то й до цісаря піду!“

„Я наказу із консісторії
Не можу дати,—щип сказав,—
Він послався по курсорії,
Я й номеру не записав.“

„Га, попе!—скрикнув пан сердито,—
Ти брешеш! Аж тепер відкрито
Твою брехню! Із консісторії
Не було жадної курсорії,
Котра б наказувала се!
Бо знай, усі курсорії ті
Дяк під загрозою міні
До перечитаня несе!
Так от такий ти! Тутка сам
Неправні, бунтівничі речі
Говориш раз у раз хлопам,
А криєшся за властей плечі!
А як він мов святий зложився!
„Я б того й не розпочинав...
Постій-но, будеш ти ще знав,
З ким ти так хитро зачепився!“

Та диво, голос той сердитий,
Вразливі, прикрії слова,
Що, бачилось, к землі прибити
І похилити й принизити
Старого мусіли попа,
Зовсім на відворіть, неначе
Сердезі духа додали.
Він випрямивсь, його тремтяче
Обличчя прояснилось, око
Зустрілось з панським: він глибоко
Вклонився і сказав: „Коли
Я провинив що против права,
То щож робити, відповім!
Я роблю те, що божа слава
Міні наказує. Я ж стою
Вже в гробі одною ногою,
Мене не тикаєсь зовсім
Грізьба ніяка ні обава,—
Сумління в мене по над всім!“

Сказавши те ще раз вклонився
І звільна, тихо віддалився.
Пан аж зубами скреготав.
„Постій ти попе! за ту штуку
Ще ти мою почувеш руку!“—
Раз по раз люто він шептав.
І кляв і слав старого к дідьку,—
Та успокоївшись крихітку
Він прибирать почав в думках,
Як справдити свої погрози,
І з лютої о мало сльози
Не виступили на очах,
Коли побачив, що попові
Не так то лехко що зробити.
У консісторії просить,
Щоби попові заказали,
Взяли його або вкарали,
Те пана якось не кортіло.

Чи до цуркулу заносить
 На нього скаргу? Там і мови
 Немає тим, щоб виграти діло—
 Таж там комісар, що й послідну
 Сорочку б радо з него здер!
 „Ні,— думав,— лиш одну тепер
 Дорогу бачу відповідну:
 До Львова їхать, там і так
 Контракти, своїм постулятовий,
 Забави... Продамо рідак,
 От і найде ся гріш готовий.
 І жінка троха погуляе,—
 Давно вже бідна нарікає,
 Що дома із нуди засхне;
 Ну, то й піду я особисто
 До губернатора і чисто
 Все розкажу. Таж він мене
 Знає з давна,— часто тут гостив,
 Ще як у Самборі служив
 Комісарем. Потійте хами!
 Чекай ти попе! Буде з вами
 Не те! Я спражу вас на схаб!
 І вже вам певно не поможе
 Ні просьба, плач, ні святий Боже,
 Ні сей беззубий, клятий Шваб!“

IX.

Поїхали пани до Львова,
 Аж закурилася дорога,
 І знов в людей піднявся дух,
 Немов якась гнетуча змора
 З села уйшла. Хоч то від слуг
 Прийде ся завтра більш ніж вчора
 Терпіти, та така то вже
 Натура людська, зміни хоче:
 По яснім дни бажає ночі,
 Одного довго не знесе,
 Нехай хоч гірше, лиш би інше!

А без панів, то хоч і більше
 Докучить паншина, та знов
 В хатах, на вулиці немов
 Говориш, дихаєш вільніше.

А тимчасом наш піп не спить,
 Все про тверезість навчає
 Люд зразу слухає, мовчить,
 Всім якось дивно виглядає,
 Як можна хлопови не пити!
 А деякі лякались таки,
 Щоб пан не змусив їх ломать
 Присягу. „Хто то може знать,—
 Мовляли тіі небораки,—
 А ну-ж в інвентарі стоїть,
 Щоб мусів хлоп горілку пити?“
 Що піп толкує—все дарма,
 Присяга, бач, страшнее діло!
 Погубиш легко душу й тіло!
 Побчив піп, що так нема
 Ладу, на інше здогадався
 І до комісаря удався,
 Його спровадив у село.
 Комісар аж не знав де сісти,
 Коли такі веселі вісти,
 Почув. „Отак, отак пульо
 Тавно више трепа вам зропити!
 Ваш топрій, щирій, тихий лют,
 Та поки путе вутку пити,—
 Тармий нат ним усякий трут!“
 А тайком певно тішивсь досить,
 Що пана добре се підкосить,
 Коли хлопи покинуть пити.
 От раз в неділю по відправі
 Люд з церкви рушив виходить,
 Аж зирк! близь церкви на зарінку
 Ми комісарську однокінку
 Побачили, і сам сидить.

До нас, у мундурі, при шпаді.
 Прийшов, вклонивсь усій громаді.
 „Ну, кльопа, як се мате? Здраві?“
 „Спасибі, пане!“

„Но, но, но!

Я маю слово вам отню
 Сказати. Тут екомосць ваш,
 Як чую, вам говорить тутки
 Щоп ви зарікся пити вутки.
 То е барс пекно! Лиш куран;
 Лиш смільо! Чую, ви поялась,
 Що пан наробить крик і халас?
 Ну, ну, най спронуе ропить!
 Ви тумала, що пан вас моше
 Присилувать горілку пить?
 Ні, ні, не пійтеся! Хрань Поше!
 Я вам кашу: цісарська воля
 Така, щоп кльоп щасливий був,
 Щоп мав тосить хутони, поля,
 Щопи до школися хорнув!
 Наш цісар—слухайте лише,—
 Вас хоче вільними зробити!
 А як путете вутку пити,
 То скаше: Е, той лют іще
 Не варт свопота! Зрозуміла?
 Ну, йтіть тепер то свого тіла!
 Ропіт, як ваш екомосць хце!“

Сказати вам не маю сили,
 Яке вражіння ізробили
 Отті слова на всіх селян.
 „Сам цісар нам не каже пити!
 Нас хоче вільними зробити!
 Що нам тепер шинок і пан!“
 Мов грім прогоготів селом,—
 Ніхто не йшов обіду їсти,
 Всі оп'яніли мов від вісти.
 Що воля близька!.. Всі валом
 Та на полівство повалили,

Убогу хату панотця
 Мов рій шумячий обступили.
 І вже не чуть було слівця,
 Що хто сказав, лиш клекотіло
 Гуртом: „Панотче! Воля! Воля!
 Ми будем вільні! Проч недоля!
 Проч панщина! І душу й тіло
 За цісаря,—він волю нам
 Дає! Кажіть у дзвони бити!
 Ходіть присягу проводити!
 Ми всі, старі й малі від нині
 Присягнем Господу і вам
 До віку ні цяти не пити!
 На волю хочем заслужити!
 Ходіть, панотчику єдині!“
 Зблід панотець. Злякався бідний,
 Не знав, що сталося з людьми.
 Та радість, крик той однозгідний
 Свідчив, що тут вже справді ми
 Йдем не по „жартовій дорозі“.
 Про жадну волю він не знав,
 Натомісць пан йому нагнав
 Страху чимало, а в погрозі—
 В губерні, в царя самого
 Шукати правди проти нього
 Він бачив справді щось страшного,
 Бо бідолаха добре знав,
 Що таки зо страху збрехав,
 Що з консісторі не було
 Такого наказу, щоб вчить
 Хлопів тверезости і навіть
 Їх до присяги приводить.
 Старече серце добре чуло,
 Що сли-б так добре пан завзявсь,
 То міг його біди набавить,
 І що там в Юрі б не озвавсь
 За ним ніхто, противно, власть
 Духовна—перша кине камінь

На „незаконную“ його
Роботу, і сама віддасть
Його на глум. Так от чого
Злякавсь старий. Нехай ще нині
Щось справді лучиться в народі,
Пан не питатиме, чи винні
Такі причини або инні,
А скаже: „Винен піп та й годі!“—
І бідному попові—амінь!

Опершись обома руками
На паличку, мовчав він. Довга
Була та хвиля, поки втих
Безладний гамір товп сільських.
В кінці промовив він: „Що з вами?
Гей, діти, діти, бійтесь Бога,
Що се ви робите? Яка,
Де, відки воля вам приснилась?“
„Ні, не приснилась,—відклика'
Народ,—а справді об'явилась.
От пів години ще нема,
Як пан комісар власним словом
Сказав нам! Людям урядовим
Брехать?...“

„Щож він сказав вам, а?“
„Сказав нам те, що й ви паноче,
Щоби горілки нам не пить,
А ще додав, що цісар хоче
Нас—каже—вільними зробіть.“
„Ну, і що більш?“

„І більш нічого.“
„Дурні, дурні! І ви так з того
Утішились? От барани!
Що цісар хоче,—милий Боже!—
Се ж певно! Але чи він може?
Чи зараз може? Жди небоже!
Та ви ж подумайте самі:
Хто має в хаті три сини,
Всім трьом рад долю запевнити,—

То годі враз всіх трьох женити,
Бо всіх не міг би обдліти,
І сам би ще лишивсь в зимі
Без хліба. Так то і в державі.
Цар—батько, в нього три сини:
Хлопи і військо і пани,
Усі цареві рівно милі,
Бо всі однако царській славі
Допомічні й державній силі.
Цар робить тож для них, що може,
Та всего годі враз зробіть.
Вам волю дати було-б гоже,
Та хто там зна, пани би може
Тоді схотіли бунт зробіть.“

„Що? бунт? Нехай лише крінуться,
То й чорт не визнає, де дінуться!
Торічних мало їм запуст?“

„Ну, бачите, які ви діти,
Як мало вміли-б ще цінити
Ту волю, сли ще з ваших уст
Такі погрози йдуть! Ні, милі,
Ви не думайте свої силі!
Не мести, не різні від вас
Жадає цісар. Вашу долю
Йому довірте! Він вам волю
Дасть певно, як настане час.
А криком, шумом—вірте, любі!—
Ви ворогів лиш сво х днесь
Укріпите і попретесь
Самі на стрічу власній згубі.“

Похнюпились і посумніли
Хлопи. Не любо то звеніли
Слова ті в їх ухах,—та щож
Робить? Правдиве, хоч не гоже
Те слово: дав би цісар може
Ім волю, та хто зна, чи може?

Похнюпились і посумніли,—
 А многих таки ще сверблили
 На тілі панські канчуки,
 І власна шкура знай шептала:
 „Не будь ти, брате, надто смілим,
 Заким ще чорного на білім
 Нема, що ми не кріпаки!“

І вся громада застогнала:
 „Так що ж, панотче, нам робить?“

„Що ж, діти, Господа молити
 І тихо бути, смирно ждати,—
 Чень то не довго вже прийдесть!
 Нікому й слова не казати
 Про те, що вам комісар днесь
 Сказав.“

„Ну, добре, хай так буде!
 Але горілки вже не в рот!
 Рад цісар знать, що ми за люде,
 Так ми йому й покажем от!
 Ще нині, зараз ми готові
 Тверезість вічну присягти!“
 „Дай Бог вам встатчитися в слові,
 Спокуси всі перемогти!
 Та се не так то легко, діти!
 Присяга, діти, то не жарт.
 А знаєте ви, що зробите?
 Пізнаем, хто якого варт.
 Отсе Пилипів піст надходить.
 Слюбуйте кожний сам собі—
 Не пити, в згоді і любові
 З усіма жити, кривди й шкоди
 Не пам'ятать і не робить.
 Перемогать спокуси вражі,
 І терпіливо все зносить,
 Що Бог нашле за блуди наші.
 Відтак перед Різдом святим

Хто чутиме охоту й силу,—
 Відбуде сповідь, а затим
 Присягу зложить Богу милу.
 Так, дітоньки, отсе ще вам
 Два місяці тяжко проби,
 Перенесіть її, а щоби
 Готувим, чистим можна нам
 Вступити в рік новий. Хто знає,
 Що той новий рік приведе!
 То ж хто присяги з вас бажає,
 Най на новий рік в церкву йде!“

Громада хвилю помовчала,
 Потім вклонившись сказала:
 „Най буде й так! Ми пристаєм!
 Ще терпітимем злу долю,—
 Але нехай нас ріжуть, колють,—
 Горілки більше ми не п'єм!“

X.

Кінчився сорок семий рік
 Погідно, ясно. Сніг глибокий
 Замерз, стояв твердий як тік;
 Підгірські річки і потоки
 Мороз стяв льодом аж до дна,
 Тріщали дерева з морозу
 І знаходилося що дня
 В снігу замерзлу пташку божу.
 Кінчився сорок семий рік
 Твердим віщованням: здавалосьь,
 Що твердо, непохитно в вік
 Стоятиме той лад поганий,
 Що нам до крови вже доп'єк.

За гори сонечко ховалось,
 Коли нараз почувсь дзвінок,
 І з-за горбочка на місток,

Мов вродилися панські сані.
Завиті в коцах та футрах
В село вертали пан і пані.
Дзвінок і вид той по хатах
Розніс якийсь невільний страх.
Мов курят страх при виді кані.
„Що то за вісти він привіз?
Де був так довго? Чи заніс
Направду жалобу на нас
До губернатора? І що там
Пан губернатор відказав
Йому?“—Так шепотом неслась
Глуха тривога між народом,
А всякий гнувсь і лиха ждав.

І в панському дворі в тій хвилі
Усі серця тривогу били,
Йшла суетня та біготня.
Бліда, задихана двірня
Металась, мов в окропі муха,
Бо кожний чув в покорі духа
Гріхів чимало за собою,
І нишком всіх святих благав:
„Загородіть йому лускою
І очі й уші, щоб не взнав—
Ще лиш сей раз, сей раз послідній!
Буду наймав служби, обідні,
Щоб лиш сей раз я не пропав!“

А пан понурий і похмурий
Приїхав, якось наче вовк.
Глядів, змарнів щось і пожовк.
Чи то його так міські мури
Зіссали, чи грижа яка?
Роздягся, хвилю по покою
Ходив, по привичці рукою
Помахуючи, мов би в ній
Держав рукоять канчука,

А далі дзвоником в покій
Призвав лакея-гайдука.
„Най ту пан ржондця зараз стане!
Бігай! Та стій, чекай, балване!
Як пана ржондцу сповістиш,
Біжи арендаря приклич!“

Прийшов пан ржондця. „Що чувати?“
„Вельможний пане, все гаразд.
Пшеницю й жито, як Бог дасть.
За тиждень будем чисто мати
В засіках. З двадцяти телят,
Що вродилися сими днями“...

„Ну, гарно, гарно, мій коханий,
Про се і завтра ще оба ми
Помовим. Нині я би рад
Дізнатись, що в селі чувать,
Як ви мирились тут з хлопами?“

„Бог милував, не було лиха:
Громада, стала смирна, тиха,
Робили добре. Гріх би був
Жалітись.“

Губи пан віддув,
Неначе був не рад тій вісти.
Він по покою похожав:
Тимчасом ржондця продовжав:
„От лиш з тим вирубом ніяк
Не можем до кінця долізти.“
„З яким се вирубом?“

„Хробак
Зачав часть ліса літом сти,—
То пан казали вирубать...“
„Що ж? Ви хіба ще не скінчили?“
„Та ні. Тут много ще занять
Було при домі, многі люде
Що були винні—відробили,

То й годі було в ліс післать
Нараз багато рук. Ще перше
Рубали де-що там; тепер же
Морози впали...

„Отсе так!“—
Аж скрикнув пан і мов буряк
Почервонів.— „Щоби ті хами
Не простудилися, хрانی Боже,
То най червяк весь ліс мій гложе!
Ну, гарно вашими руками
Дороблюсь я! Ідіть, я там
Прийду і все оглянущу сам!“

І гордо пан махнув рукою,
А ржондця низько поклонивсь
І смирно вийшовши з покою,
Почухався і зажурився.

„Побачимо погану зміну!...
Розлютивсь пан наш не на жарг.
Десь там йому натерли хрину
Не будь якого! З жадних карт
Ані з гостин, хоч програвав він,
Таким не добрим не вертав він!“

Та дужче ще старий похнюпивсь
І дужче ще засумував,
Коли побачив, як поспішно,
Мов кіт зрадливо, мов пес втішно
До пана жид чимчикував.

„От панський вірник! Сей Іюда
Не дарма пильно так біжить!
Когось то тра оклеветати,
Комусь то хоче ця облуда
Під ноги камінь підложити!
Ну, та й далеко ж пан заїде
Із жидом в парі! Будем ждати
Що з того вийде! Та мабуть,
Що не побіди, але біди

З жидівських нашептів прийдуть!“
А тимчасом зігнутий в-двоє
Уже до панського покою
Жид не застукавши ввійшов.
Пан при вікні стояв, до нього
Задом обернений, і довго
Так не оглядувався, немов
Не чув нічого. Жид при вході
Стояв, та кланявся, і мовчав,
А пан усе запримічав
В маленьке зеркальце. Чимало
Минуло хвиль,—все кланявся жид,
(Він знав, чим пану догодить!)
Аж врешті пану смішно стало.
Він обернувся. „Ну, годі, годі,
Мій Мошку, спина заболить!
Ходи сюди! Досить стояти.
Сідай, розкажуй, що чувати!“

„Ох, зле чувати, ясний пане!
Вже швидко нас зовсім не стане.“
„Ого, а як се?“

„Чули пан?
Хлопи збунтовані до разу.
Весь піст ані один Іван
Не пив горілки! Як заразу
Минають коршму! Ох вей мер,
Я вже зруйнований тепер!“

Всміхнувся пан. „Ну, ну, мій Мошку,
Бог ласкав, ще не так то зле,
Коли тут бачимо тебе
Зовсім не схожого на дошку!“
З тим словом поклепав пан Мошка
По круглім, повнім животі.

„Ох, ясний пан жартують трошка!
Та нині вже часи не ті!

Вже нас, як пару непридалих
Патинків кинуть на смітник!
Чи чули пан? Тутешній галех
Вже збунтовав усіх хлопів!
Чи чули пан? На завтра в них
Вже постановлено; як тільки
Скінчиться їх церковний спів,
То всі присягнуть від горілки.“

„Що? Завтра?“—люто крикнув пан
І схопивсь, мов сидів на терні.
„Що, піп? Він ще свої химерні
Думки не кинув? Я їм дам!
Der Teufel dreiß! Стара катряга!
Так завтра, кажеш ти, присяга?
Постійте, я заграю вам!“

„А знають пан,“ торочив далі
І кланявсь жид, „хто се вчинив,
До того руку приложив?
Ох, ох, тяжкі часи настали!“
„Ну, хто, кажи!“

„Хлопи казали,
Що пан комісар приїзжав,
Край церкви казання казав,
Що-цісар хоче волю дати
Хлопам, і жде лиш, щоб усі
Горілку кинули вживати.
Ох, тут в селі у тім часі
Такий був крик і бунт завзятий,
Що я вже думав утікати.“

„Так? А мій ржондца про отсі
Події не сказав ні слова
Міні! Ну, добре, будем знать,
Чию як вірність оцінять!
Спасибі Мошку! Я до Львова
Як стій все пишу. Ти-ж тимчасом

Поміж хлопами викрутасом
Всю правду вивідай як слід.
На все о свідків постарайся,
А завтрішнього не лякайся!
Ще-ж не перевернувся світ,
Щоб піп узяв мене під ноги.
Вже ми їм тут притремо роги!
Лиш справно, тихо!“

„Буде гіт!“
Сказав, вклонивсь і вийшов жид.

XI.

Ще сонце ясно не сходило,
Ледве на днину зазоріло,
І спало в тьмі село, коли
З дзвіниці дзвони загули
І на всеночне люд зивали.
Від дзвонів гомону кругом
В хатах будилися, вставали,
Немов зірки віконця сяли,
А далі звільна, повагом
В кожухах і шапках смушкових,
В великих чоботах пасових
До церкви люде потягли.
Далеко чутно, як скрипить
Замерзлий сніг під їх ногами
І пара з віддихів клубами
Несесь, на вусах мов ігли
Померзли в одну мить.
Ідуть купками, громадками,
Та тихо так, не гомонять,
Немов збираються з думками
Щось дуже важне предпринять,
Воно й не диво: аджеж нині
Є Новий рік, присяги день!
І наче вояк, що в огонь
Іде, так кожний тутка чує,

Що та присяга їм зготує
 Чимало лиха, що повинні
 Чимало вражих сил зломить,
 Чимало горя перенести,
 І панських кар, і жида мести.
 Та всі рішились будь що будь
 Все витерп'ять і грудь о грудь
 Іти, і голови зложить.
 Щоб лиш свободу заслужить.

Гай, гай, була то гарна хвиля!
 Як нині тямлю я її.
 Розбужена гормадська сила
 Під гнетом дужчала, зносила
 Всі перепони і гасила
 Незгоди та урази всі.
 Досить було одної згадки
 Про можливість волі, щоб збудить
 Народний дух! І всяк в ту мить
 Готов був всі свої достатки,
 Життя за волю положить.
 Ох, та не довго то тривало:
 Таких хвилин блаженних мало
 В життю народів і людей.
 Коли-б пізнійше, в тяжчі проби
 Було в нас більш таких хвилин,
 Такого духа! ох! то чей
 Не так то нині в нас було би
 І блуд, недогляд не один
 Запізні-б не будив жалоби.

Прийшли під церкву: що за диво?
 Заперті двері! Тут мороз,
 На дворі видержать не мож.
 „Гей, паламарю! Ну-ко, живо
 Церковні двері відомкніть!“—
 Кричить народ. Затишли дзвони,
 Зліз паламар. „Кладіть поклони,

Хрестіться та до дому йдіть!
 Дверей не відомкню, й не ждїть!“
 „Що? як? чому?“—мир закрячав.
 „Лиш тільки я дзвонить почав,
 Прилетів зо двора атаман,
 Ключі від мене відобрав.“

Народ лиш ахнув. „Ох, нам горе!
 Яка се ще нова біда нам
 Від пана грозить? Що се він
 Гада, що так нас переборє?
 Він з Богом хоче воювати?
 Він церков сміє замикати?
 Гей на дзвіницю! Бийте в дзвін!
 Дзвонить тривогу! Най збігаєсь
 Усе, що лиш живе в селі!
 Гуртом до пана! Най смиряєсь,
 Бо будуть кости не цілі!“

І разом дзвони застогнали;
 Товпились люде та кричали,
 І мов пожар, так бухав гнів
 З їх рухів і очей і слів.
 Клинуть і грозять, кличуть: „Гей,
 Бігай по молоти, ковалю,
 Відіб'єм замок від дверей!“
 Баби ридають, наче з жалю
 За вмершим. Стогін, галас, крик
 На цвинтарі необіймимий!
 От так то, діти, почали ми
 Той славний сорок восьмий рік.

Аж ось на скруті показалась
 Ватага панських посіпак
 Із нагайками, гордо так,
 Бундючно 'д церкви наближалась...
 І стих на хвилю крик і галас,
 Всі ждуть, чого то хоче пан?

Аж ось атаман-палюган
 Говорить: „Люде, що се з вами?
 Чого ви стали тут юрбами?
 Чого ревете так завзято?“

„Пустить до церкви! Де ключі?“
 Так в відповідь ревнули всі,—
 „Пустить до церкви, нині свято.“
 „Що ви, сказались? Хто се вам
 Наплів? Та ж нині будня днина!
 Піп вам сказав? Ваш піп—дитина!
 Він і читать не вмів сам.
 Пан ліпше знає. Розходиться!
 На панське зараз лагодиться!
 Усякий ладь сокиру й віз,—
 Поїдемо рубати ліс!“

Мир остовіів. Що за причина?
 Не вже се справді будна днина?
 Не вже усі здуріли ми?
 Та ні! Кепкує зла личина!
 І враз, мов вихор той крильми
 Залопотить, бори могучі
 Застогнуть з градової тучі,
 Так мир загрюкав, закричав:
 „Бреши ти сам зарівно з псами,
 Поганій панський блюдолиз,
 Не нас роби всіх дураками!
 І піп з тобою враз не гриз
 Кісток під панськими столами!
 Он що він видумав, падлюка!
 Та панцину—на Новий рік!
 Чи може панова се штука?
 Най стережесь! На тім коні
 Поїде на короткий вік!
 Тут з Богом справа, не з людьми!“

„А я вам кажу—розходиться!“—

Прислужник панський знов візвав.
 „Ключі у пана, пан сказав,
 Що хоч кричить, хоч вередиться,
 А нині не буде відправ.
 А в разі бунту пан покличе
 Команду війська у село.
 Я раджу—розходиться швидко,
 Щоб вам ще гірше не було!“

„А най тут котить і гармати!
 Хоч голови всі покладемо,
 А кроком відси не підемо.
 Се що, день у день працювати,
 А навіть тільки свят не мати,
 Щоб Богу помолитись?! Гей,
 Ломаймо двері! Най трібують,
 Най нас у церкві всіх мордують!
 Проч, посіпаки, від дверей!“

Та панські слуги добре дбали,
 Густим рядом при дверях стали.
 Довкола них зробився стиск:
 Обмахувались нагайками,
 А далі штовхать кулаками
 Взаялись... Люд тиснесе, писк і виск:
 Вже по над голови людей
 Почали задні до дверей
 Метать великі снігу груди,
 І гнів кіпів чим раз страшнійш,
 Де-де в руках заблещув ніж
 І чувся крик: „Най гинуть Юди!“
 І може-б сорок восьмий рік
 Були ми кровю охрестили,
 Коли би в тій рішучій хвилі
 Піп свого слова не прорік.

За шумом, галасом та криком
 Ніхто й не бачив, як між нас

Він увійшов,—коли нараз
З придверним розп'яттям великим
В руках перед людьми він став,
І хрест високо підійняв
І голосним озвався кликом:
„Бог з вами діти! Що се, ви
Опутані злим духом нині?
Що ви? Татаре чи Туркині,
Що коло божої святині
Такий гармідер завели?
Чи місце тут на колотнечу?“

„Не ми її розпочали!“—
Гукає мир. „Адіть, панотче,
Пан ключ від церкви взяв, ще хоче,
Щоб ми на панське нині йшли!“

„Зле робить пан, то не перечу,
На душу гріх бере важкий!..
Та чи-ж то рація, щоб для того
І ви гріха не менш тяжкого
Тут допускались, і святий
Дім божий бійкою сквернили?
Ні, діти, Богу гнів не милий!“

„Та ми-ж для божої хвали
Лиш голос правди підняли!
Хіба ж і се зносить терпливо?
Як так, то пан почне нам живо
На тім'ю кілля ще тесать!
Ні, сего не діжде дводушний!
Кажіть їм ви ключі віддять!
Як пан не буде вам послухний,
То двері будемо ламать.“
„Дурні, дурні! Прости вам Боже
Отсю великую хулу!
Не вже ви божую хвалу
Оберегти хотіли може

Тим криком, бійкою? Чи ж ті
Не звісні вам слова святі:
Сли-б Богу треба оборони,
То він би в хвилі легіони
Небесних ангелів зіслав?
Ні, діти! Бог вам приказав
Усяким властям покорятись
І слухать розказів усіх!“

„То що ж, нам днесь до діла братись?
Панотче, се ж смертельний гріх!“

„Ви з мусу, діти, не з охоти,
То Бог гріха не вмінить вам.“

„Але ж, панотче, і ви сам
Підете також до роботи“—
Озвався панський палюган.

„Я?“ скрикнув піп, мов ужалений,—
„Я? я? Чи ж я не увільнений
Від панщини?“

„Ні, отче! Пан
Казав виразно нам: ідіть,
Усіх на панщину женіть,
І піп також най іде сам.“

„Не буде того, як світ світом!“—
Знов мир ревнув.—„Панотче, ні,
Не бійтесь! Ми за вами всі
Обстанемо! Громада з війтом
Хоч зараз до циркулу йдем
І старості до ніг падем,
Нехай розсудить нас із паном!“

„Ні, діти,“ піп старий сказав,—
„Не буде того! Се погано!
Сли пан нам нині наказав

На панщину, то видно, діти,
 Сам Бог йому сю мисль післав,
 Йому дозволив розгордіти,
 Щоб незадовго сам він в с'їти
 Своєї гордості попав.
 Так от що я сказать вам мушу:
 Схотів у свято рокове
 Нам церков божу замикати
 І нас на панщину всіх гнати,—
 Най буде й так! Хто поживе,
 Побачить, що то з того буде.
 Ми-ж, діти, бунтів не робім,
 І за для панської гордині
 В додатку ще й на себе нині
 Гріха тяжкого не берім.
 Ми силі власти покорімся,
 В покорі, діти, покажімся
 Ми достойнішими, ніж він.
 Ви ж нині мали присягати!
 Чи ви гадаєте, що вам
 Зложить святу присягу дам,
 Сля двері будете ламати?
 Знесім ще пробу сю тяжкую,
 А я вам певно пророкую,
 Що Бог її нам почислить:
Хіба-ж не звісно вам, що з рана,
 Заким зоря зійде румяна,
 Нуйдужче все мороз смалить?
 Та хоч застелить він віконце,
 То се лиш знак, що швидко сонце
 Заблисне й землю отеплить.“

І диво сталося з людьми:
 Усі притихли, присмирніли
 І похилились, посумніли,
 А очі всіх на схід летіли,
 Мов ждали тут-же скону тьми.
 Та небо, ніч так погідне,

Тепер, коли вже малось ді-дне,
 В тяжкий туман заволоклось,
 І за селом в яловім бору
 Важке гудіння роздалось.
 І тільки піп скінчив, аж ось
 Віщуючи страшну вихору
 На цвинтарі високий в'яз
 Так жалібно почав скрипіти,
 Що затремтіли всі мов діти,
 І глухо застогнали враз:
 „Най судить Бог! Будем смиратись!
 Ходім на панщину збиратись!„

XII.

Гей, розшалілась буря люта!
 З устоку вітер засвистів...
 Мов дикий кінь порвавши пута
 Нараз на волю полетів:
 То озирнесь, копитом гряне,
 Підскочить, фиркне і зарже,
 То рушить вчваль, аж землю рве
 Копитом, колесом піде,
 І знов зарже і раптом стане,—
 Бурхав так вітер, скриплий сніг
 Рвав з поля, ніс в село туманом,
 Бив в очі, стежку з перед ніг
 Неначе вкрав в короткий миг,
 А вив, ревів, мов сам не миг
 Скрить в собі гнів над нашим паном.
 Та тяжчий плач і рев і стони
 Ішли по хлопських всіх хатах:
 Ридали діти, старці, жони,
 А буря ще збільшала страх:
 Всі палець божий в ній вбачали,
 Ознаку божого гніву.
 З яким плачем випровожали
 Нас на роботу лісову.

Як, мов на смерть вже, нас прощали,
 Се не забуду, док живу!
 Та ба, даремний плач і сльози,—
 Пан каже, й мусить бути так!
 Вже по оборах чуть погрози
 І крики панських посінак.
 І от в метіль та рик шаруги
 З обори тут один, там другий
 Помалу виїзжа мужик;
 Конята форкнуть, жмурять очі,
 Мужик закутався у кожух,—
 А тут метіль то в бік заточить
 Санки, то з переду заскочить
 І запирає в грудях дух.
 Та ба, сильніша панська воля,
 Ніж та метіль посеред поля!
 Та воля всім, немов обух
 Над головою затяжила.
 І потяглись горі селом
 Санки нужденні гуськом,
 А буря слід їх заносила.
 Часом лишень крізь вітру шум
 Щось мов комарик забреніло—
 Се голос дзвонів. Світе білий!
 Там десь святкують! Люду тлум
 У церкві, світло все палає,
 У гору йде кадила дим,
 Всі моляться, а дяк співає...
 А ми—мов кляті! Нам одним
 І свята божого немає!
 То всякий, вчувши дзвонів гук,
 Батіг невільно відкладає,
 Знімає рукавиці з рук,
 Перехреститься і зігхає
 Й молитву шепче.

Коли глядь,
 Аж і з попівства ідуть сани,
 На санях піп, два атамани

Й слуга. Значить, пан справді гнать
 Попа задумав до робити!
 Яким се правом? Чи добивсь
 На тее дозволу в губернії?
 Не дарма ж довго так баривсь,—
 А ті пани на все штудерні!
 Оттак ми думали, і знов
 Нових нещастя на себо ждали.
 Втім роздалось з переду: „Гов!“
 Ось двір! І ми край брами стали.
 А в брамі пан стояв—високий,
 Плечистий, в польских чоботах,
 У футрі й шапці, чорноокий
 І чорновусий. У руках
 Канчук держав і махав ним
 На вітер, ніби для іграшки,—
 На ділі-ж сані він числив,
 Що проїзжали перед ним,
 А на поклони мужиків
 Й кивком не одвічав одним...
 Та ось попівські ідуть сані,
 За ними-ж довгий ряд таких,
 Що пан вважав бунтівниками
 І здавна око мав них.
 Всміхнувся, близче підійшов
 На шлях і гучно крикнув: „Гов!“
 І стали сані. Всі вклонились
 Низенько,—пан усе всміхавсь.
 „А що, панове,“—відізвавсь.
 „Хоч нині ви не опізнались?
 А може вітру хто збоявсь
 І дома при бабах оставсь?“
 „Ні, ідуть всі!“—сказав атаман,
 Що перед паном смирно став.
 „Ну, то то й е! А то-б дістав!
 Ех, був би битий, наче Гаман!
 Скажіть ви, бургери, міні,
 Що се ви робите? Коли то

Буде вже раз спокій в селі?
Здаєсь, вас ще замало бито,
А то б вам жадні горобці
У головах не цвіркотали.
Скажіть но ви, егомосці,
Що се ви знову загадали
Якусь присягу? Хочесь вам
Різок та буків скоштувати?
Ех, Бог не брат мій, але вам
Таку протріпанку задам,
Що й внуки будуть пам'ятати!“

Сказав се і окинув нас,
Мов ястріб оком, і немов
Попа побачив перший раз,
До нього близьче підійшов:
„Егомосьть—каже,—що за диво!
І ви на панщину також?
А гарно, гарно! От правдиво
Ви добрий пастир! де йде стадо,
Туди і він іде! Ну, щож,—
Вітайте! Ми приймем вас радо!“

Та піп, хоч голосом тремтячим,
Але з достоїнством сказав:
„Вельможний дідич наш, як бачим
В гуморі нині! Бог послав
На пана радість—слава Богу!
Молітесь, паночку, лишень,
Щоб Бог на завтрішний вам день
Сю радість не змінив в тривогу!“

Пан враз аж кинувсь, мов його
Вшпигнув гадюки зуб затрутий...
„Що, що сказав ти, попе, що?“

„Кажу лиш те, що може чути
Спокійно всякий християнин:

На кого гордість Бог зсилає,
Так що й на Бога він не дбає,
То знак, що близько вже чекає
Отверта пропасть перед ним.“

„Ти будеш ще міні грозити?“

„Ні, ясний пане, я не грожу.
Я лиш вам кажу правду божу,
Котра мабуть незвісна вам!“

„Таких вчи дурнів, як єсть сам,
А не мене будеш учити!“

„Я панській мудрости віддам
Чолом охоче,—рад лиш знати,
Чи то вона веліла вам
Сьогодні свято бунтовати,
Святую церкву замикати
І гнать на панщину людей?
Ех, пане, пане, схаменіться!
І мудрістю ви не чваніться!
Та ж як би власних я грудей
Не був наставив в обороні
Тих ваших слуг, то хто і зна,
Чи коло церкви би в тій хвилі
Ся буря і метіль страшна
Калюжі кровію черені
Не замітала! Пане милий,
Тямуйте: в світі без ріжниць
Усе свої границі має,
І що ніхто таких границь
Безкарно не переступає!“

„Ей, гарне казання твое!
Та знаєш, попе, ось що дивно:
Для других в тебе мудрість є,
А робиш сам як раз противно.

Чи не сказав тобі я: знай
 Свої попівські границі,
 Усяку школу занехай,
 Не говори хлопам дурниці!
 А ти от як! завзявсь мабуть
 Мене до крихти зруйнівати!
 Хлопи присяги, волі ждуть.
 Горілки хоч їх ріж не п'ють,
 Жид не платить міні вже рати!
 Так що ж ти думаєш? Міні
 Через попа іти з торбами?
 Ні, попе! Ще раз кажу: ні!
 Не так я поговорю з вами!
 Завчасно ти й той клятий Шваб
 Про волю ще заговорили!
 Ось я покажу вам хоча-б
 Ви що хотіли, те й робили.—
 Що я тут пан! Від нині ти
 Махай на панщину з хлопам:
 Вмів шкоду ти міні нести,
 Відроблюй власними руками!“

„Що пан тут пан, я добре знаю,
 Та тільки є й над паном пан!
 Я тільки силі улягаю,
 Та в очі пану заявляю,
 Що то безправство, що мій стан
 Мене від панщини звільняє,
 Що царське право пан стоптав!“

„Про право, попе річ остав,
 Не твого ума се діло!
 Ти бачив, попе, інвентар?
 А там стоїть, що піп тримає
 Грунт між громадою з двох пар...
 А з того я виводжу сміло.
 Що грунт се хлопський, рустікальний,
 І з нього панщини звичайний

Для мене вимір припада.

Воно-б то так, лиш то біда,
 Що в інвентарі ж додаєсь:
 Від панщини й данин свободний.“

„Свобідний тільки той, хто гідний!
 А впрочім, если тобі здаєсь,
 Що кривда сталась над тобою,
 То жалуйсь,—я також постую
 За своїм правом. А в сей час
 Я ще тут пан і мій наказ
 Сповняйте! Годі тут молоти!
 Ану, до лісу, до роботи!
 А живо, не жалуйте рук,—
 В противнім разі вам гайдук
 Нагайкою додасть охоти!
 Ну, гей-же! Рушайтесь раз!
 Я швидко вийду там до вас!“

XIII.

Ревів, стогнав від бурі бір,
 Немов голодний, лютий звір,
 І чорним гиллям мов руками
 Метав в повітрі, бивсь та хріп,—
 Коли понурими купками
 В'їзжали ми під темний стріп.
 Як дивно, лячно якось стало
 Усім в тій хвилі! Наче ми
 В якийсь заклятий світ в'їзжали,
 У царство сумерку й зими,
 З котрого вже во вік не мали
 Вернуть живими, як з тюрми!
 Як дивно, лячно роздавались
 Удари наших тонорів!
 У зворах, дебрях відкликались,
 Немов їх відгуком зивались

Громади відьм та упирів.
 А кожний знав, що нині свято,
 І що той святотатський гук
 Хто зна яких і як богато
 Накличе бід на нас та мук!
 Та ба, не час було рішатись,
 Коли ні думать, ні вертатись
 Сіпаки панські не дають;
 І ми самі, щоб заглушити
 У собі страх,—давай трошити,
 Що аж тріски мов град падуть.
 Рубаєм, зуби закусивши,
 Мов дерева ті—найрадливіші
 У світі наші вороги...
 Ті святе дерево корують,
 Ті ріжуть пилами, чвертують,
 Складають в стоси і в стоги.
 Попові же панські посіпаки
 Веліли тягати гилляки
 На купу, з парубками враз.
 „Бог з вами“,—люде закричали,—
 „Хіба ж старий до того здалий?
 Хіба нема сумління в вас?
 Глядіть, він ледве робить кроки,
 А ту пні, ломи, сніг глибокий,—
 Тут сил потрібно не таких!“
 „Мовчать!“ атаман крикнув,—„голя!
 Ми робим так, як панська воля!
 Тягніть, егомость!“

Люд затих
 І мовчки, в лютоści понурій,
 Під ліса шум і стогін бурі
 Кипить робота лісова.
 Та бачимо, як панські слуги
 Сміються нишком, як з натуги
 Наш шп старенький умліва',
 На купу тягнуци дрова.
 Сміються, кляті, не зважають

На старість, на духовний стан,
 Його найдужче наганяють:
 „Тягніть, егомость! Швидко пан
 Прийде, як стіс малий застане,
 То буде клопіт вам і нам!“
 Та дарма з сили вибиваєсь
 Старий—тремтить його рука,
 Не може двигнуть патики,
 Ногами що крок спотикаєсь,
 Паде, знов встане, знов хапаєсь,—
 Та де вже там йому така
 Робота!

Довго ми дивились
 На те, як мучили, глумились
 Сіпаки панські над попом,
 Як він не кажучи й словечка
 Коривсь, хилився, мов овечка,
 З сил вибивавсь під патиком.
 Ба далі бачимо: знеміг
 Зовсім, мов скіпка, впав у сніг
 Із патиком, що взяв на плечі,
 І груди вже хриплять старечі.
 Та ще сіпакам не досить!
 Мов круки жертву отружують.
 „Ну, ну, егомость! Ну, робіть!“

І враз—яке се сталось диво?
 Чи вітер свиснув так страшливо,
 Чи затріщав підтятий пень,
 Чи мигнув блискавки огонь,
 Чи в серцях наших щось прорвалось,
 Що там від рана в лід стиналось,
 Могуче ринуло на світ—
 Досить, що мов на розказ даний
 З сокирами та топорами
 Ми кинулись і закричали:
 „Недолюдки! Прокляті! Ждіть!

Досить вже кров ви нашу ссали,—
Тут ми розсудимося з вами!
Раз гинуть! Бийте х, валіть!“

Чи вітер ніс нас, чи злі духи
Прискорювали наші рухи,
Досить—в одній хвилині ми
Всіх посіпаків обступили,
Мов парканом обгородили
Гнівними, дужими грудьми.
Страшліві вістря заблищали
Туй-туй над головами х.
„Моліться, кляті!“—ми кричали,—
„Ось вам і піп! В кого є гріх
На совісті—най сповідаєсь,
Най швидко моліться і каєсь,
Бо відси жаден з вас в живих
Не вийде!“

Зблідли, понімили
Сіпаки, наче помертвіли,—
Такої розв'язки мабуть
Вони не думали діждатись.
Від разу бачуть, що капут
Прийшов, що годі опиратись.
І то ще щастя їх було,
Що жаден з них не смів і рватись
До опору, а то б його
Були б напевно тут же вбили.
І всі враз голови склонили
І людям кинулись до ніг...
Рік сорок шестий і кроваві
Його поді! знать в уяві
Воскресли, мов живі, у всіх.
„Сусіди, браття! Господь з вами!
Що робите? Хіба ж се ми
З охоти власної, сами
Те робимо? Хіба ж над нами
Не той сам пан, що і над вами?“

„Неправда!“—крикя роздались,—
„Бо нас неволять до роботи,
А ви із власної охоти
У панську службу нанялись!
Тепер ми браття і сусіди,—
А чим то ви для нас завсігди?
Які то в вас тоді слова,
Коли під вашими руками,
Під канчуками, нагайками
Нам тіло кров'ю підплива?
Ні, годі! Горе наше вщерть
Переповнилось; всі погинем,
Але на вас ще пострах кинем!
Моліться! Тут вам буде смерть!“

„Ха, ха, ха, ха! Отсе то й діло!“
За нами враз загоготіло.
„Ха, ха, ха, ха! Отсе то раз!
Чи бач! Пани офіціялісти
Учаться на колінах лізти
Перед хлопами! В добрий час!
Та фе, панове! Гонор майте!
Досить клячати,—уставайте,
А то промочите штани!
І чом ті люде так над вами
Стоять довкола з сокирами?
Чи в танець ладяться вони?..“

Се пан був. Мов з землі вродився,
Він враз між нами появився,
У футрі, в польских чоботах,
І з своїм канчуком в руках,
Гордий, як все, та не гнівливий,—
Противно, усміх жартовливий
Іграв у нього на устах.

Ми всі застигли. Грім із неба
Не був би так нас остовпив.

Безумний гнів, що засліпив
 Нас перед хвилиною—остив,
 І якість так самі від себе
 Ми завстидалися, мов би нас
 На крадіжки усіх спіймали...
 І наче на команду, враз
 Ми сокири в-низ попускали.
 А пан всміхнутий і гордий,
 Війшов спокійно в середину,
 З погордою очима кинув
 На слуг. З них кожний ще блідий,
 Тремтячи мнявсь з ноги на ногу
 І силувавсь здавить тривогу,
 А може дякував ще Богу,
 Що спас його від рук людей.
 А пан сміється з них і кпиться.
 „Ну, що, панове,—каже він,—
 „Навчили вас хлопи молитися.
 А щирій знать був ваш поклін!
 Ну, гарно, гарно,—се нічого
 Не шкодить вам! А пану Богу
 Молитва всюди мила є,
 Сли тільки в скрусі і любови
 (Слова ті з притиском промовив)
 Хто Богу дух свій віддає.“

Мовчали слуги, мов закляті,
 А пан звернувся вже до нас:
 „А дурні, дурні, дурні з вас!
 Ще більші дурні, ніж завзяті!
 Я ж вашу вірність трібував,
 Неначе сина батько щирій,—
 А вас мов біс опанував,
 Сейчас рветесь до сокири!...
 Я ж, дурні, тільки жартував!“

Мовчали всі, мов, чорна хмара,
 І попускали очі в-низ,

А пан: „Самі ви завзялись
 На власну згубу! Мов отара
 На-сліпо в пропасть ви претесь!
 Чому? Я вам готов сказати.
 Вам тут погані супостати
 Наговорили, що не днесь,
 То завтра волю вам дарують,
 Данини й панщину скасують.
 А що, не правда? Ну, скажіть!“

Народ мовчав.

„Ну, ну, мовчіть,
 Я знаю все. На жаль великий—
 Гадючі, хитрі ті язика
 Забули вам одно сказати:
 Як на ту волю заслужити?
 Так отже я скажу вам се:
 Той тільки варт на волі жити,
 Хто над собою й гніт знесе!
 Так от я здумав спробувати,
 Чи сто ли би волі ви?
 Хотів собі зажартувати,
 І бачу, що ще довго ждати,
 І довго вам ще вандрувати
 По розумець до голови!“

Народ мовчав. Втім перед пана
 Атаман виступив, вклонивсь.
 „Дарують ясний пан! Від рана
 З нас кожний нині вже гонивсь,
 Немов листок той над водою,
 Двічі над смертю самою!
 А то був жарт, лиш панський жарт!...
 Ні, ясний пане, вірних слуг
 Другі пани не так трактують!...
 Для жарту їх не сумітують
 Під хлопські п'ясти, під обух!
 Тож ми хіба не мали б глузду

У пана довше ще служити:
Від нині дякуем за службу,—
Най пану Богу без нас щастить!

Пан очі витріщив—ні слова!
Немов отаманова мова
Йому нараз усю ту річ
У иншій світлі показала,—
Та ще веселість не щезала,
З його лица і уст і віч.
Коли нараз між мужиками
Щось застогнало і руками
Кивнуло,—люде підійшли
І перед пана підвели
Попа, безсильного, слабого,
Що підчас розруху цілого
Лежав простертий на землі.
Він був блідий як труп, трусився
Немов підтятий, з-під повік
Полумертвий вже взір світився,
І ледве чутно він прорік:
„Пан жартував! Мов батько добрий
З дітьми, їх вірність пробував...
А чи і з Богом тож для проби,
Невинно пан пожартував?
І то був жарт, що боже свято
Пан зніс, що церков нам запер?
І то був жарт, що так завзято,
Без суду і без права взято
Мене й замучено тепер?
Все те був жарт? За жарт той, пане,
Я скаргу перед божий суд
Заношу! Нині ще там стане
Мій дух, а твої, нім рік сей кане
У вічність—тож туди зазвуть!
Добро твоє в злодійські руки
Піде, й сліду не буде знать
Твого буття,—сини і внуки

Сей жарт твій будуть проклинать!“

Сі—ні то грозьби, ні прокльони,
Мов крила чорної опони
Світ панові заволокли.
Він затремтів стиснувши зуби,
То вуси торгав, то гриз губи,
А далі рік: „Плети, мели!
Безумний старець, та й по всьому!
А но! Збірайтеся до дому!“
І віддаливсь.—І ми пішли.

XIV.

Неначе сні тяжкі, гнетучі
Було все те, що того дня
Ми перебули: бурі-тучі,
І вибухи чуття ревучі,
І кривда і грізьба страшна.
А як із ліса ми на поле
Без гласу вийшли,—все круг нас
Було мертве, спокійне, голе:
Сніжня площа простяглась
Кругом, безбарвна сіра хмара
Закрила небо, вітер втих,—
Лиш ген там десь синява пара
Вилась клубком із стріх сільських.
І в грудях наших після тих
Страшених бурь так тихо стало,
Так сумно якое, наче всі
Надії наші щось підтягло,
Мов небо нам само звіщало:
По вік нам жить у ланцюзі!
Під гнітом почуття важкого
Ми звільна, мовчки йшли в село,
Мов похоронний хід. Було
Се в часті й так,—та ж ми слабого
Попа везли: життя плило

Із уст його струйками крови,
 Увесь він вже холодний став,
 Лиш звільна серце билось, мови
 Не стало, тільки прошептав:
 „Прощайте, діти! І простіть
 Йому, лишіте кару Богу!
 Коріться тьмі, допоки тьму
 Бог на погібелі дорогу
 Не виведе!“

Та ми тепер
 Уже й не радившись знали,
 Що тут коритись не пора!
 Як проїзжали край двора,
 То бачили, як пан залер
 На ретязь браму,—знать боявся,
 Що-б таки, люд не спам'ятався
 Та в жарт його і не роздер.
 Та ми спокійно двір минули,
 І на попівство всі звернули,—
 Старого із саней знесли,
 Огріли і оберегли,
 А потім скаргу написали,
 Пленіпотентів обібрали,
 Щоб до староства вमितь ішли.

Такий то ми Новий рік мали!
 Уже відправи не було,
 Замість потіхи всі ридали,
 А к вечеру ціле село
 Сходилоь до попа до хати
 Старого пастиря прощати,
 Остатній раз поцілувати
 Холодні руки. Він тепер
 Ще ледве дихав, згасли очі,
 А як згустіла п'тьма ночі,
 Він тихо, супокійно вмер.

Та те, чого так пан боявся,

Не вмерло таки з ним ураз;
 Противно, аж тепер у нас
 Із паном танець розпочався.
 Лиш що ми скаргу подали
 На пана до староства—чуем,
 Вже й панські скарги дві пішли:
 Одна на нас, що ми бунтуем,
 Що сокирами хтіли вбить
 Слуг панських, з димом двір пустить,—
 А друга скарга до губерні,
 Що пан комісар бурить люд,
 Що вісти розпуска химерні,—
 На те, мовляв, і свідки суть.
 А й справді жид зумів зловити
 Кількох в громаді за язик
 І видобути все від них,
 Що говорив комісар.

Втих

На хвилю гомін, шум і крик
 В селі; ми панщину робити
 Ходили смирно, все ждучи,
 Що то з усього того буде.
 Аж раз—вже пізно у-ночі
 Ураз збентежилися люде:
 По тихій вулиці сільській
 Промчались криті, панські сані
 Із урядовими дзвінками,
 І в двір заїхали. Як стій
 Пішли розмови поміж нами:
 „Хто се, за чим?“ Аж рано крем
 Ми взнали: з гостей із сусідства
 Сам староста з комісарем
 Прибули у село для слідства.
 От почали тягнуть людей.
 Та ми пізнали незабаром,
 Що староста у двір не даром
 Заїхав, з паном день у день
 Балює, бавиться, полює,—

• А в вольних хвилях б'є катує
Хлопів і силує свідчить
На панську користь. Боже милий!
Що з нами буде! Очорнили
Ті протоколи нас кругом:
Як ми присяги забажали,
При церкві слугам загрожали,
І в лісі мало що тельмом
Усіх не вбили,—все до чиста
Там списано. Про те ж, як пан
Без права накидав горілку,
Як боронив завести шкільку,
І в свято нас, немов погань
Гнав на роботу—ані слова!
З нас всякий ходить мов отрутий...

„Тепер нам лиха не минути!“

Така іде між нами мова.—

„Такий протокул—то тюрма!
Та ж він, як се пішло до Львова,
То вже й рятунку нам нема:
Запруть, закоплять, ні чичирк,
Живих положать в домовину!“

Оттак в вечірню годину,
Зійшовшися де будь край тину
Сумуємо. Коли в тім зирк—
Комісар! Скулився, мов крався
Кудись. Ми втихли і поклін
Йому... Хильцем прискочив він,
І живо, шептом обізвався:

„Ви клюпа кльопа! Поше мій,
Як ви в протокол самотався!
О, клюпа кльопа! Все як стій
Всю правту каше! Хоч і знає,
Що тут його арешт чекає,—
Ні, він не спреше! Клюпий кльопа!
Чи в вас нема на тільки коп,
Щопи спрехати, не признати?“

Чи може пуків страшно вам?
Са той протокол я пи сам
Казав вам втвое тільки тати!
Ну, щож тепер?

„Що Бог пошле,
Те будем мусили терпіти.“

„Що Пог пошле! То туше зле!
Як дутеш штати і ситіти,
То Пог вам всю піту пошле!
От що! Ту трепа міркувати,
Самим сепе порятувати!“

Мовчали ми,—лиш наш поклін
І погляд знай за нас благає
Комісаря. Веміхнувся він
І каже: „Туше ви турна є,
Хоч чесна, кльопа! Так зропїть:
Ще нині ніччу швितко шліть
Пленіпотентів віт громати,—
Всю правту топре понишїть,—
І ша, мовчіть! Труго рати
Нема для вас! А пам'ятала,
Мене в ту справу не вмішала!
Ну, куте нахт! Ідіть, спішїть!“

І скулившися, мов хорт, він скочив
На вулицю, та до двора,—
А ми метнулись сеї-ж ночі
Письмо писать, складки збірають,
Пленіпотентів виражать
До Львова. Крайня вже пора
Була! Пан староста вже мав
Скінчити завтра слідство з нами.
Гей, тож то лютився, кричав,
Коли від жида він узнав,
Що з повномочними послами
Ми жалобу післали в Львів!

Він аж заскреготав зубами
І зараз-же писати сів
Листи догінчії за ними,—
Наш пан листи ті верховими
Мав розіслати по панах:
Де-хто таких хлопів спіткає,
Най зараз ловить їх, хапає,
І в'яже й до староства шле!

Що й говорить вам про той страх,
В яким жило село ціле
Весь тиждень після тих подій!
В якій непевності, трівозі
Ми ждали з дня на день, хто в тій
Війні останесь в перемозі:
Чи наші сповнять намір свій,
Чи де їх зловлять у дорозі?
На другий тиждень вість іде:
Зловили наших! Боже правий!
Як заридали ми! Тверде
Каміння-б дрогнуло. А бравий
Наш пан аж голову підняв,
Коли почув, що три дні тому
Знайомий пан послів спіймав
І під сторожею післав
Не до циркулу, а „до дому.“
„Розумний той, поцтивий Стах!—
Сказав наш пан,—зробив до ладу!
Гальо, скликайте всю громаду,
Нехай у всіх х на очах
Посли дістануть шоколаду!
Най бачуть і най мають страх!“

Зізвали нас: кого з роботи,
Кого із хат, старих, малих;
Жінок, дітей нещасних тих
Пленіпотентів в перший ряд
Велів пан ставити: най здрять,

Як будуть їх батьків пороти,
Нехай і внуків пізніх вчать,
Що хлопу пана не збороти.
Ось їх нещасних вривели
Пов'язаних, блідих, нужденних,
Обдертих, змарганих, струждених,—
А як близь пана підійшли,
Пан гайдукам дав знак рукою
І крикнув: „В сніг їх! На землі
Кладіть і бийте, поки я
Не скажу: годі!“

І в спокою
Він став свистати. А двірня
У сніг нещасних повалила,
На кожного чотири їх:
Один на голову сіда,
На ноги другий, прочі-ж два
Ну молотить, що може сила.
Спершу неначе на мертвих
Удари сипались, бо в сніг
Лицем привалені й кричати
Не здужали, лиш тіла їх
Метались, мов хробак розстятий.
Пан свище, а двірня січе,—
Вже кров крізь шмаття виступає,
Потічками на сніг тече
І а снігу, наче з під землі,
Болющий хрип глухий лунає...
Пан свище, мов не замічає.
А в тім жінки й дітки малі
Катованих ураз юрбою
З плачем, риданням і мольбою
Поверглись панові до ніг,—
Пан свище, мов не бачить їх.
Одна дрожачими устами,
На колінках відповзпи, пана
Хотіла в ноги цілувать.
Своїми кровними сльзами

Той панський чобіт обливачь,—
 Та пан, все свищучи, носком
 І в уста штовхнув, аж впала
 В сніг горілиць і застогнала,
 І кров із уст пішла цюрком.
 Аж по страшенно довгій хвили,
 Коли вже біль почав глушнить
 Крик мучених, пан рік: „Досить!“
 Їх підняли, снігом обмили,—
 Та не було вже в бідних сили,
 Щоби вдержатись на ногах,—
 Їх слуги мусили держати.

„Ну, що,“—став пан до них казати,—
 „Пізнали ви до Львова шлях?
 І знаєте, чим то смакує,
 Як проти пана хлоп бунтує?
 Ще ви пізнаєте не так!
 Се вам від мене лиш завдаток!
 В циркулі жде вас ще додаток...
 Ведіть їх, хлопці, в добрий спряток,
 В шпіхлір, і на один личак
 Усіх зв'яжіть, і дайте їсти,—
 Опісля нам розкажуть вісти
 Про подорож: ми ще будем
 Балакати з ними два-три слова,—
 Аж як наскучить нам розмова,
 Тоді в циркулі їх відведем.“

А ми стояли мов мертвії,
 І ні чичирк. Всі ті поді!
 Остатню крихточку надії
 Нам відняли. Що нам робить?
 Боротись з паном ми не в силах,
 В губернію хіба на крилах
 Жалоба наша долетить,—
 А з паном староста держить!
 Нам лиш лишається мовчати,

А ні, то поле й дім кидати
 І світ за очі утікати.
 А пан, щоб вповні довершить
 Свою перемогу, обертаєсь
 До нас і гордо відзиваєсь:
 „Ви бачили, яка моя
 За бунт заплата? Чень на далі
 Будете всі докладно знали,
 Як скоботати вмю я.
 Жалійтесь, коли вам хочесь більше,—
 А я потрафлю ще й сильніше
 Полоскотати. Кому своя
 Немила шкура,—най трібує!
 І ще одно. Ваш пан комісар
 Вам набрехав, що швидко цісар—
 Чи хто—вам панщину дарує.
 Що там комісарю за те
 Припаде, то ще ви вздрите,—
 А я кажу виразно вам:
 Не вірте, хто вам те голосить,
 Бо він не волю вам приносить,
 Але біду. Ні цар, ні сам
 Із неба Бог не має права
 Те дарувати, що моє!
 Ні, се не є цісарська справа!
 Ні Бог, ні цісар не дає
 Того, чого і сам не має.
 Так слухайте-ж, що кажу вам:
 Най жадна воля вам не сниться!
 Не цісарь вам її ховає,
 І поки я тут, не явиться
 Вона, хіба я сам її дам!“

Так богохульними устами
 Він висказав і в двір пішов.
 Та диво,—сими він словами
 Бажав нас пригнітити, немов
 Тяжким камінням; аж противно!

По тих словах в нас дух війшов.
 „Сліпий, сліпий,“ ми погадали.
 „Тоді здаєсь, що світ увесь
 В руках держиш, а доля дивно
 Тебе веде і вскись і всклись,
 І сам не зглянешся, як пасмо
 Твоєї гордості урвесь.“

І вже не страшно нам, не жасно
 Було, коли щось по двох днях
 Пленіпотентів наших бідних
 Ледве живих на битий шлях
 У путах повели. Як рідних
 Ми їх прощали і кричали:
 „Не бійтесь, браття! Бог благий,
 Не дасть, щоб без кінця ширшали
 На світі наші вороги!“

Нам не страшна була й та чутка,
 Що до циркулу надспів
 З губерні наказ: зараз тутка
 Комісарю спішить у Львів!
 Пан з радости аж руки тер:
 „Взяли бунтівника з повіта,
 Засадять же його тепер,
 Що певно не побачить світа!“
 А ми хоч тяжко сумували,
 Та все одну потіху мали:
 Бог правди й волі ще вмер!

XV.

Минула та зіма проклята,
 Останя із проклятих зім.
 Зближались великодні свята.
 Уже на тиждні на страшнім
 У полі почалась робота
 Настала вже й страшна субота —

Великий, незабутний день
 Для нас, Великдень наш єдиний.
 Кожду хвилину тої днини
 Я тямлю, мов би все лишень
 Учора діялось.

Ми з ранку,
 Пок заморозь не відійшла,
 В дворі пшеницю-маріянку
 Для сійби ладили. Була
 Пора у ранішні обіди,
 Коли упорались з зерном.
 „Гальо до дому, а бігцем,
 І кожний зараз най приїде
 Із бороною на майдан!“
 Комендерує отаман.

Побігли ми, перекусили,
 Що там готового було,
 Та поспішаємо що сили.
 Уже зібралось все село:
 Хто з боронами, хто з сівнями,
 Жінки й дівчата з рискалями;
 Ще назганяли і хлоп'ят
 Погоничів, та з ужовками,
 Щоб борони йшли затягать.
 І поставали ми рядами,
 Немов на муштрі салдати,
 Отаман ходить поміж нами,
 Числить, чи всі, й розпоряджає,
 Кому, куди і з ким іти.

В тім зирк, аж возик над'їзжає
 Горі селом—одним конем.
 Край фірмана гайдук куняє,
 А фірман луска батогом.
 А з заду—хто се? Боже милий!
 Се ж він, комісар, се той сам,
 Котрого ніби засадили

У Львові! Дивно якось нам
Зробилось, серце так забилося,
Немов нечувану якусь,
Страшну чи радісну новість
Ось-ось почути нам судилось.
Отаман навіть, хоч не трус,
А також став, мов остовпілий,
І тільки буркняв стиха: „Бог вість,
Що се значиться, та мабуть
Що щось негарне!“

Як уздріли

Нас ті, що їхали, так тут
Комісар штовхнув гайдука,
Гайдук жажнувся отуманілий
І мало-мало сторчка
Під віз не впав,—та гнеть продрухавсь,
Рукою в заушник почухавсь,
І звільна обернувся, відгріб
Солому в возі, з під соломи
Щось вийняв, мов великий хліб,
Завите в шмату. Глядимо ми
Й дивуємось. Аж ось гайдук
Зліз з воза, взяв того до рук,
І через плечі, мов барило
Повісив, шмату відгорнув—
Се тарабан! Ех, як торкнув,
Заторохтів, загримотів,
Що аж луною покотило
По всім селі. Загаморило
Село; з городів, з поля, з хат
Старі й малі кричать, біжать
Послухать, що се за пригода.
В широкій круг юрба народа
Віз обступила.

„Тихо, гей!“

Комісар закричав пискливо
І встав на возі, вийняв живо
Папір з кишені.

„Я отсей
Папір вам маю прочитати
І прошу топре уважати,
По то патент цісарський е!“
І став комісар муркотати
Все по німецьки. Люд стає
На пальці, рота роззявляє,
Та де тобі порозуміть!
Лиш сей та той зітхне глибоко,
Перехреститься, зведе око
До неба і як стовп стоїть.
А пан комісар так утішно
Читає, голосно, посліпно
Викрикує якісь слова!..
Скінчив. „Ну, сросуміла вшецко?“
„Ні, паночку, хоч би словечко!“
„О, клюпа, клюпа гольова!
Своєї волі і свопоти
Не розуміє! Слюхай весь!
Віт третій май, що ось натхотить,
Вам воля повная таєсь!
Вам цісар панщину тарує,
Танин не путете платив;
Най коштий сам собі працює!
І ще одно най коштий чує:
Пан староста тнесь випустив
Пленіпотентів ваших з цюпи!
Ну, сросуміла?“

Всі мовчать.

„Ну, сросуміла, кльопа клюпи?
Що так стояла, як ті ступи?
Гей, вівають цісарю кричать!“
Усі мовчать.

В тім наблизився
З юрби наш вїт, і поклонився
Комісарю, і так сказав:
„Даруйте, пане, що приймаєм

Так холодно сю вість. Не знаєм,
Чи правда то. Нам запевняв
Наш пан, що то не може бути,
Що й вас у Львові мали скути,
Що цар не сміє дарувать
Нам панщини, бо то річ панська.“

„Ох, клюпа клюпа християнська!
Пан мав інтерес так казать.
Та царь панам не вітпирас,
Що панська. Цісар опіцяє
Ім з каси панщину сплатить.
А я—слуга його, не мошу
Прехати, правту вам голошу!
Печать ся, знаеш, що значить?“

„Най нам здоров панує цісар,
Та й щоб при нім і пан комісар
Жили нам довго,—але ми
Бже так багато натерпілись,
Що боїмось, щоб і сей раз
Знов на льоду ми не осілись.
Ми, паночку, просили-б вас:
Із нами враз у двір ходіть,
Патент сей пану прочитайте,
Йому й печать сю покажіть,
А вже тоді, як він все знайде
В порядку—ми повірим всьому.
Тоді вже й цісарю благому
Подякуємо ми любовью,
Йому добром і навіть кровью
Послужим щиро ми при тім.“

„Се топре, клюпа, ти сказала.
Хотім у двір, щопи пізналя
І пан ваш все. Хотім, хотім!“

XVI.

Сиділи в ганку пан і пані

За сніданням, коли нараз
Юрбою, з шумом, наче п'яні
Ми все подвір'я заступили.
Комісар поперед нас.
При нім гайдук ішов, що сили
Торохтячи по тарабані.
Поблідла пані, піднялась,
Поглянула, трохи не впала,
І білі руки заломала,
І не то з питанням, не то
З сумним докором в очі мужа
Поглянула. Та знать не дуже
І пана втішило тото
Незвикле зборище. Ще дужче
Змішавсь, аж зуби закусив,
Коли побачив, хто зтрусив
Сей збір. Комісар! Так йому ще
Нечистий в'язів не скрутив?
Ну, буде лихо неминуще!
Та щоб успокоїти жону,
Пан з ганку звільна і поважно
Зійшов, і з грізна та протяжно
Звернувся до мужицтва: „Ну
Чого ви тут?“ Притім став так,
Що до комісаря плечима
Був звернений і наче й разу
Його не бачив. Гайдучина
Знов в барабан заторохтів,
Комісар з злости, наче рак
Почервонів. Лиш що хотів
Пан щось казать, аж над ушима
Його: „З цісарського розказу!“
Мов ніж по склі заскреготів.
Пан обернувся. „А, пан комісар!
Рідкі в нас гості! Ну, wie geht's?
Давно зі Львова? Вже кінець
Іаді? Ну, що там каже цісар?“

„То є патент цісарський з дня
Сімнайцятото цвітня, року
Пішучого! І во ім'я
Цісарське—з завтрішнього строку
У краю панщини нема,
Танини зносяться й земля
Хлопам даєся рустікальна,
А тітичам за право те
Сам цісар з каси заплаче—
То воля цісаря пуквальна!“

„O Sapperment! Warum nicht gar!“
Пан скрикнув, мов змія вкусила.
„Великий цісар! Царська сила
Над всіми нами! Значить —дар!
Дар для хлопів. Який цар добрий!
Та щоб той хлопський рід хоробрый
Після заслуг обдарувать,
То треба нас обрабувать.
Віднять нам те, що з волі неба
Вважалось нашим! Що й казать,—
Чудесна добрість! От як треба
Народню вдячність здобувать!
Га, що-ж, ми дурні, раді вчиться!
Слабі ми, мусимо кориться!
Лиш прошу, ще одно скажіть,
Чи є там ясно в тім патенті:
Де хлопи паном не контенті,
Сейчас до кіс, ловіть, в'яжіть!
Чи там наказані пожари,
Різня, убійства, люті кари,
Рабунки панських дібр усіх?“

„Herr Schlachziz!“ відказав комісар,—
„Herr Schlachziz, mässigen sie sich!
Топра для всіх пашає цісар.
А про рапунку та різні
Патент ніякий не говорить.“

„І в сорок шестім році ні?“

„Herr Schlachziz, пан є туше скорий
В пітозріннях! А ліпше-п тати
Вше сорок шестому спокій!
Самі ви, польські атентати
Зачали на хлопів стріляти,
Самі на власний карк ви свій
Стягли піту! Ја, пані цею,
Як пи в вас кльоп пув шольовік,
То він би вас пе пік, не сік,
А груддю заступив своєю!
Та па! Не те вам в голові!
Тля кльопа пуки і панщизна,
А в вас повстання все нові!
Вас зве ойчизна-шляхетчизна!
А як наш цісар після прав
І пана й кльопа тут трактує,
Ви в крик, що вольносьць вам украв,
Що кльопа вам урят пунтує.
Ні, пане, ти тепер посунсь!
Кльоп не сліпий, кльоп топре паче,
Те є здорове, те поляче,—
Der Bauer, пане, ist für uns!
Тепер пропали атентати!
А як які вовки прийтуть,
Щоп нашу стайню напататати,
То вше тут вірних псів найтуть,
Що топре вуха`ім намнуть,
Аш путуть товго пам'ятати.“

„O, Sapperment! Тяжкі часи,
Коли вже все зійшло на пси!
А псів багато в нашім краю!
Та тільки-ж, панцю, я гадаю,
Ви помилились, сли за псів
Вважаєте отих хлопів:
Пси вірні свого пана знають,

Пси вірні у тяжкій годині
Його боронять, заслоняють!
Ні, се не пси, а просто свині!
Не віриш? От попробуй лиш
Ти моїм псам перечитати
Сей свій патент, то гнеть уздриш,
Як кинуться тебе вітати.“

„Herr Schlachzizi!“ пискнув ображений
Комісар, луком вип'яв грудь
І руку звів—та пізно! Лють
Перемогла вже в панськiм серці...
Він тупнув, крикнув, мов скажений,
Почервонів, а у очах
Загнали іскорки зловіщі.
„Der Teufel drein! Він тут на герці
Прийшов зо мною! Швабський кнѳох!
Гей, хлопці, хто-сте найсильніші,
Беріть його і заведіть
У псарню й фіртку зацепіть,—
Най псам патент свій прочитає!
А ви роззяви (до хлопів
Звернувся) ще мало патиків
Набрали? Що за біс вас пхає
Під мої руки? Браму там
Замкніть! Ось я снідавня дам
Всім, хто тут є! Де лози, буки?“

Ми помертвіли. Поки ще
Отямилась, а слуги вже
Комісаря за руки ймають,
І хоч він як кричав, пручавсь,—
Бігцем помимо волі мчавсь,
Лиш поли фракa з заду мають.

XVII.

Була у пана псарня славна,

Бо пан мисливий добрий був
І в ловах любувався віддавна.
Чимало грошей повернув
Він на тих псів. Тут край обори,
Оперта о стіну комори
Стояла псарня; був то пліт
Високий і дашком покритий
В-округ; в нім мов несамовитий
Скиглив і вив собачий рід.
Була там сотня тої з'їжні:
І раси й рости й масти ріжні:
Хорти, бульдоги, ямники.
Одні на ланцюгах стояли,
Другі в будках спокійно спали,
А інші рвалися, скакали
Верх плота й вили залюбки.
Іх лиш три рази в день кормили,
Та й то ще скупо, щоб не тили
І швидше гнались за звірем;
Ніхто ні гладить ні пестити
Не смів їх, в псарню доступити
Не міг ніхто, лиш псар ефрем.
Було пройдеши лиш коло плота,
То рвесь, скиглиють тота гелота,
Аж землю під собою їсть.
От і не диво, що на тую
Чудну, нечуваную вість,
На поступок безумний, лютий—
Комісаря до псарні пхнути—
На нас на всіх упала млість.

А пан стоїть, як хмара чорна;
У псарні клекотить, мов жорна
Каміння мелють. Враз піднявся
Страшений дзвяк і ляск собачий—
Се знак, що розказ той ледачий
Сповнився, що в псарні опинивсь
Комісар. Слуги ще стояли,

Мабуть, що фіртку заціпали,
 Й сміялись глупо. Аж нараз
 Із псарні писк піднявся дикий,
 Що заглушив собачі крики
 І всіми серцями потряс.

„Рятуйте! Квальту!“ закричало
 Із псарні—й разом замовчало.
 Мов іскра впала між народ.

„Рятуймо!“ разом заревіли,—
 „Біжім, ломім сей огород!
 Проби! Комісаря пси з'їли!“

І як се сталося, Бог там знає,—
 Ураз мов грім залопотів,
 Так кинулась юрба цілая
 Туди, аж двір застугонів
 Від топоту. В одній хвилині
 Пліт рознесли ми по долині,
 Будки, дашки—все на шматки!
 Собак, що дужші і лютіші,
 Всіх перебили тут на місці...
 Крик, гвалт, кроваві дрючки,
 Прокляття, зойки і побої,—
 Все в оглушаючу злилось
 Музику—дай Бог, щоб такої
 Вам чути вже не довелось!

Широко рознеслась відтак
 На все Підгір'я і Поділля
 Ся вість про те, як ми собак
 В день волі даної побили,
 Собачов кровью освятили
 Свободу. Ніщо то й казать,
 Падкий наш люд на все смішнее;
 Десь їм школяр сказав про тее,
 Що в Франції якась Бастілля
 Була: кого туди всадять,

Тому вже світа не видать.
 Так от як ту Бастіллю кляту
 Люд зруйнував аж до основ,
 Тоді аж вольне сонце в хату
 Зирнуло, й день новий прийшов.
 Похопили се наші люде:
 А в нас хоч песья битва буде
 Замість Бастілії! Було
 Сміху із тої битви много,—
 Та в самій хвилі ми смішного
 Не бачили—ми лиш одного
 Шукали. З уст усіх ішло
 Одно: „Комісар! Де комісар?
 Патент де, що прислав нам цісар?“

Комісаря десь не було!..
 Тут люде всі заметушилися:
 Не вже так з'їли пси його,
 Що й костюмахи не лишилися?
 Аж зирк: в соломі, де гніздилися
 Собаки, щось шуршать! Ого—
 Припали ми і відгребли
 Солому—бач! а се комісар!
 Грудьми припав він ід землі,
 Встромив пів тіла в песью буду,
 Лиш ноги ще видні були
 З соломи, а в руках держав
 Патент, котрим звільняв нас цісар.
 Він трясся вес, і не без труду
 Ми витягли його на яв,
 Та біденький аж застогнав
 На ноги ставши; пси розжерті
 Штани пошарпані на нім,
 Порвали й тіло: тяжкі рани
 Виднілись в місці не однім,
 І кров лилась,—і певно смерті
 Пожив би був він безталанний,
 Коли б заадалегідь в солому

Не заховавсь, і як би ми
Такому жартові страшному
Кінця не вдіяли сами.

„О-ох! Ветіть мене то пана!“
Стогнав комісар. „Ох, о-ох!
Jetzt wird er sehn! Та кошта рана
Путе міні за світків твох!
Тепер ше я йому покашу!“

І шкитильгаючи ступав
Опертий на молодіж нашу,
Аж з болю зуби загискав.
Го, го! Та й пан мабуть письмо
Пронюхав носом і побачив,
Що троха надто насобачив,
Що не з поклоном ми йдемо.
Чим скорше слуг у двір стягнувши
І двері на замки замкнувши
Він сам з рушницею в руці
Став у отворенім вікні.
Таке оружье поготове
Комісар навіть не прибаг,
Зблизивсь і рани на ногах
Показуючи крикнув: „Ах!
То є коцінноц старопольска!
Herr Schlachziz,—то є пезгольов'я
Тля вас! А за запавку тую
Я вас в тій хвилі арештую!...
То що? Ви йтете вше то войска?..“

Та пан у військо не збірався,
Лиш на комісара змірявся
Стрільбою, й крикнув: „Бачиш се?
Тікай від мене, швабський сину,
Бо бистра кулька за хвилину
Тобі погибель принесе!“

На вид стрільби, забувши рани,

Комісар мов змією гнаний
Відскочив зойкнувши на бік.
Оглянувся, далі зупинився,
Бо вже в безпечнім находився,
І аж тогді до пана рік:
„Herr Schlachziz! Грозити? Топре, топре
За тее грошене хоропре
Ми порахуємось! Ще раз
Говорю: в імени закона—
Ти арештант! Піттайсь сейчас,
То й кара путе уменшона!“

„Ходи сюда! Бери мя! на!“
Кричав з наругою Мигуцький...
І разом з кожного вікна
Заблисли люфи стрільб. Війна!
Весь збір заметушився людський.
Комісар зблід і занімів
І сам не знав вже, що казати.
Коли в тім в імени хлопів
Війт виступив і так повів:
„Повольте, пане, нам ділати!
Нам цісар нині волю дав
На те, щоб ми йому служили;
А скоро пан забунтував,
Ми вжиємо своєї сили,
Щоб нарозумити його!
Чи так, громадо?“

„Го, го, го!“
Громада зично закричала,—
„Нам Горожана показала
Примір, як гнать ті звірі з нор!
Крешіть огонь! Давай соломи!
Всіх живо смирних уздримо ми
Всіх вивабимо на простор!“

Ще дужше зблід комісар бідний,
Затрясся, на коліна впав.

„О кльопа, кльопа!“ закричав,—
 „Ще лиш сей раз, сей раз послітний
 Тля мене ласку ту зропіть
 І тайте спокій! Не паліть!
 Втишійтеся! То тому йтїть!
 Лишіть його! Не погупляйте
 Мене! Як твір пітпалите,
 То закричать усі лиш те:
 Комісар так касав! Ви тпайте
 Лиш те, щоп він з села не втік,
 А я його вісьму як свого!
 О, не ропіть міні ще того!
 Ітїть то тома і нічого
 О тїм нікому не кашіть!“

Поміркувались ми. Нехай
 І так! Така вже панська доля,
 Що й ворог обстає за ним.
 „Ну, а щож, пане, наша воля?“
 „Ви ще не вірите?“

„Один
 Бог бачить, як би раді вірїть,
 Та так багато вже карались
 За ню, так часто помилялись,
 Що хочем попереду змірїть.“

„О, пітна кльопа! Пітний край!“
 Зїтхнув комісар звївши очі,
 „Так много піт зазнав і лих,
 Що й вірити в топро не хоче!
 Сли так, пішліть ви верхових
 То старости, його спитати,
 Чи я прехав в такїй причині!
 Та впрочім сам ваш пан віт нині
 Не путе панщини питати!“

„Най буде так! Як стій пішлем
 Людей до старости, щоб крем

Розвідатись,“ ми всі сказали.
 Промили рани і обвили
 В комісаря, і посадили
 Його на віз, і провели
 Його гуртом весело, шумно
 Аж за село, і прирекли
 Вестись розважно і розумно,
 Ми мовчки панський двір минали
 Лиш вартових дали, щоб з дали
 Двора і пана стерегли.

XVIII.

Великдень! Боже мій великий!
 Ще як світ світом, не було
 Для нас Великодня такого!
 Від досвіта шум, гамір, крики,
 Мов муравлисько все село
 Людьми кишить. Всі до одного
 До церкви пруть. Як перший раз
 „Христос воскрес“ заспівали,
 То всі мов діти заридали,
 Аж плач той церквою потряс...
 Так бачилось, що вік ми ждали,
 Аж дотерпілись, достраждали,
 Що він воскрес—посеред нас.
 І яось так зробилось нам
 У душах лехко, ясно, тихо,
 Що бачалось, готов був всякий
 Цїлій землі і небесам
 Кричать, співать: минуло лихо!
 Найзлійші вороги прощались,
 Всі обнімались, цілувались,
 А дзвони дзвонять, не стають!
 А молодь бігає мов п'яна,
 Кричить що сили в кожний кут:
 „Нема вже панщини ні пана!
 Ми вольні, вольні, вольні всі!“

Ба й дівора, що в старших баче,
 Й собі вигукує, неначе
 Перепелята по вісві.
 А як скінчалась Божа хвала,
 На цвинтар вийшов весь народ,
 І як було нас кілька сот,—
 Від разу ниць на землю впала
 Ціла громада й заспівала
 Той величний, хвалебний гимн:
 „Тебе, о Господи, хвалім!“
 Мов грім зарокотіли з-раня
 Слова високі, звуки втішні,—
 Але кінець святої пісні
 Покрили голосні ридання!
 Дарма-б і силуватись, діти,
 Щоб розказать хоч щось-не-щось,
 Що в той день славний довелось
 Міні на власні очі здріти.
 Народ мов безумів з утіх:
 Старі скакали, мов хлоп'ята...
 Той пару коників своїх
 Цілує кожного мов брата,
 Та приговорює, пестить;
 А там гуртом сільські дівчата
 Всі скіндячки з голов знімають
 І б'ють поклони і складають
 Перед іконою; кричить
 Усякий на вітання друга:
 „Христос воскрес, а панцину
 Чорт взяв!“ А там старий дідуга,
 В селі найстарший чоловік,
 На давну, ледве замітну,
 Могилку аж грудьми приник
 І обнімає дернину
 Й кричить що сили: „Тату, тату!
 Ми вольні! Тату, озовись!
 Таж ти цілих сто літ ту кляту
 Неволю двигав, і вмирати

Не хтів, а волі ждав! Дивись,
 Ми вольні! Бідний, ти діждати
 Не міг,—аж нам той промінь блис!
 Вже моїх внуків пан в палату
 Так, як мене, не забере!
 Возьміть мене до себе, тату!
 Ваш син свобідним вже умре!...“

Аж ось, заледве піп успів
 Паски христянам посвятити,—
 Аж бачимо; ще се долів
 Селом валить? Сіріють свити,
 До сонця гудзики блищать
 І вістря по над головами,—
 Тяжкая маса мірно, в-ряд
 Важкими стугонить ногами.
 Жовніри! Грянув барабан,
 Мов о стіну горохом сипнув.
 А в тім, о Боже мій! я глипнув:
 Посеред відділу—наш пан!
 Взад руки скручені, понурий,
 Лице до долу похилив,
 Мов день і світ і сонце кляв,
 Людей встидавсь. Із заду шнури,
 Що панські руки оплітали,
 За кінці у руках держав
 Гайдук, немов мужик, що гнав
 Вола на торг. А позад всіх
 Комісар їхав на візочку,
 І усміхнувся, як на горбочку
 Побачив церков, тиск сільських
 Людей, що очі витрищали
 З страхом і подивом на сей
 Незвиклий вид.

Вже наближався
 Той похід, а як порівнявся
 З людьми, комісар крикнув: „Гей!
 Пан капраль, станьте!“

„Halt!“ роздався
Крик капрала.

„Христос воскрес!“
Комісар крикнув до людей.

„Ну, кльопа, вірите вже тнесь,
Що ви свопітні? Ну, щасть Поше!

А то пан тігич ваш є! Моше

З ним попрощаетесь, за ту

Його велику топроту

Йому потякуете? Шиво,

Спішіть, хто зна, чи скоро вже

Його увитете, по йте

Він у гостину пити пиво,

Що наварив тля сепе сам,

І не так скоро вернесь вам!“

Мовчали всі, мов онімлі,

Ураз і радість, жаль і страх

Мішались у всіх серцях;

Всі очі хлопські остовпілі

Уперлись в пана. Він стояв

Понурившись, мов почував,

Що і його ткнув палець божий.

Але ні жаден крик ворожий,

Ні згїрдний сміх, ані проклін

З юрби не вийшов. Що вже кпяти,

Клясти і зв'язаного бити,

Коли й без нас побитий він?

Мовчали ми, та не мовчав

Комісар; ноги ще боліли

Так, що аж зуби він зціпляв,

І було видно, що бажав

Чим можна пану допекти;

Він очевидно лиш в тїй цілі

Казав його пішком вести

Через село, ще й гайдукові

Дав позад нього шнур нести.

Тепер до пана він промовив:

„Herr Schlachziz! видиш, кльопа ті,

Що ти ввашав за хутопину,

Вони чеснійші, ніш такі

Як ти! Вони в тяшку хвилину

Не хочуть кпитись і клясти

Вони топі твою провину

Прощають—виджу то по них!

Ех, кльопа, кльопа!...

Та я, пань-цею, не з таких!

Я вже як злий, то чиста зльопа!

Кеп той, пань-цею, хто тає

Пільш ніш сам має, і хто хочє

Ропитись ліпшим, ніш сам є!

А хто міні зропив шо зле,

То най ше ані в тні ні в-ночі

Міні то рук не попатає,

По товго їх попам'ятає!“

Тут пан, мов в кліти звір, метнувь,

Підвів лице і озирнувь,

І на комісара з такою

Ненавистю глядів страшною,

Що той аж зблід.

„Гїєно! Кате!

Погане, швабське племя кляте!

Чи ще тобі не всох язик?

Чи мало ще моєї муки,

Моєї жінки сліз, розпуки?

Чи той її болющий крик,

Як розставалася зо мною,

Іще тебе не вдоволив?

Ти пхнув її, в грязь повалив!

Сміття! Та ж ти її одної

Сльози не стоїш! Звірю лютий!

І ще бунтуєш тих звірів,

Щоб рвали, дерли нас на-впів,

Бо вона—слаба, а я—закутий!
 Та ні, Бог ласкав! Ще та проба,
 Мов хмара чорная мене!
 Веди до старости мене
 Сильнійший Бог, ніж швабська злоба!“

„Га, га, Herr Schlachzi!“ реготавсь
 Комісар, „ти побожним ставсь?
 Sehr schön! А віт коли-ш то, прошу?
 Таш ще не тавно, як я чув,
 Тим самим кльопам ти замкнув
 Поперет носом церкву пошу!
 Піти ми пітем, та помалу,
 То старости ще маєм час,—
 А перет тим ще криміналю
 Ви покуштуєте у нас!“,
 І капралу сказав дві слові,
 А капраль крикнув воякам:
 „Marsch!“

„Ну, ви кльопа, путь сторові!“
 Комісар крикнув нам на возі
 І похід рушив по дорозі,
 І швидко з виду скрився нам.

XIX.

Минули свята. Дивно-дивно
 Було нам: вже в робочі дні
 Отаман не стає в вікні,
 Не стука костуром, не лаєсь,
 На панщину не гонить! В сні
 Часом отаман ще ввижаєсь,—
 На яві все нішло противно.
 Працюють люде по полях
 Самі собі, а співи ллються,
 Сміється небо, всі сміються.
 Полудне—спочивати ляг
 Мужик при втомлених волах,

Полуднує і оглядаєсь,
 Чи де отаман не зближаєсь;
 А в тім згадав, що він свобідний,
 І аж під небозвід погідний
 Веселу пісню затягнув,—
 Урвав, оглянувшись, знов ревнув:
 „Гей, пропадай ти, наше горе!
 І чорт тобі най матір поре!“

А двір мовчить. Немов заклятий
 Стоїть він по кінець села
 В саді розцвілім. Не прийшла
 Охота людям—розізнати,
 Що дієсь в нім. У всіх так много
 Своєї втіхи, діла свого,
 Що й не питали, що там дієсь.
 Лиш замічали: служба грієсь
 На сонечку, плуги не йдуть
 У поле,—тихо так, не чуть
 Ні гомону в дворі, ні крику;
 Вівати, гостей і музику
 Мов хуртовина серед поля
 Розвіяла. І до села
 Ніхто не відаєсь з двора.
 От дивні божії діла!
 Одно мале словечко—воля,
 І за хвилину мов гора
 Між хатою й двором лягла!

Аж ось у провідну неділю
 По хвалі божій стали ми
 Під церквою, і тут пішли
 Розмови про недавнє лихо,
 І про теперішню надію,
 Про волю і про страх війни,
 Про те, як Поляки у Львові
 Щось мов задумали, про їх
 Ті Ради й гвардії народові:

Одні хрестяться, другі в сміх...
В тім вїйт зблизивсь і крикнув: „Тихо!
Панове братя,“ він додав,
„Позвольте слово вам сказати!

Всі втихли.

„Бог святий нам дав
Святої волі дочекати,—
Хвала Йому!“ І шапку зняв,
Перехрестивсь, і всі за ним.
„Ми тишимося, і маєм чим.
Але ж не треба забувати
Нам в радості й о тих, котрих
Бог нашим щастям днесь карає.
Панове братя, кождий знає,
Наш пан в арешті.“ Тут затих
І кашлянув. „Ну, пан із нами,
Що правда, добре жартував,—
Та він же за своє дістав.
Але-ж, панове, там в дворі
Лишилась пані з сиротами.
Вона нам не в одній порі
Допомагала, мужа свого
Нераз за нас слізми й словами
Благала...“

„Правда, правда!“ всі
Загомоніли. „Добра пані,
Вона невинна!“

„І міні
Здаєсь! брати мо. кохані,
Що був би гріх, як би чужі
Гріхи на ній ми відомщали.
Чи ви сей тиждень навіщали
її? Що з нею?“

„Таки ні!“

„Ніхто не був? В дворі так тихо.

Хто зна, чи там не склалось лихо...
А після всього, що було,
Вона боїться нас, гадає,
Що проти неї все село.
Панове братя, ось яка е
Моя порада: виберім
Кількох з між нас і в двір підім
Потішить паню. А як треба
В чім допомогти, то й поможим,—
Се й Бог нам надгородить з неба!“

„Так, так!“ довкола загуло.
„Ідїть ви вїйте, і ви Яцю,
(Се ніби вказують на мене),
І ви Прокопе, й ви Семене,
Ідїть! А як же б то було,
Щоб пані так і пропадала
Серед живих людей, щоб працю
Двірська служба розтягла?
Ні, що було вже, то було,
А паню треба рятувати.
Ідїть, скажїть, що все село
За дармо буде працювати,
Аж доки не повернесь пан!“

„Так, браття, так, спаси-біг вам!“
Сказали ми, перехрестились
І до двора їти пустились.

Мій Боже, що в дворі за зміни
Застали ми! Неначе грім
Ударив, або пошесть в нім
Враз вибухла. На розстіж сіни,
Покої і стайні, в стайнях
Реве худоба, пити просить,

А службу лихо блудом носить,
 Лиш шепти чути по кутах.
 Плуги та борони у шляях
 Серед обори ще стоять,
 Як перед тижнем ми самі їх
 Покидали. У кухні сплять
 Лакеї, хоч уже полудень;
 Не топлено в печі, сміття
 Валяєсь, стук неначе в будень
 З покою чуть... Пройшли ми стиха,—
 Аж там візник і візничиха
 Якимось куснем долота
 Й сокирою, що сили мають,
 Шкатулу панську лупають.
 Уздрівши нас, задеревіли,
 Все вергли і тікати хотіли,
 Та не було куди тікати.
 „Ну, ну,—війт каже,—не трудіться,
 Куди вам бігти? Задержіться!
 Де пані?“

„Та оттут лежать.“
 Візник вказав на двері спальні;
 З них, ледве чуть, болющі, жальні
 Неслися зойки. Серце в нас
 Завмерло. Боже милий, правий!
 Ще вчора тільки блиску, слави
 І гордості й пишноти враз—
 А нині от що!

Боковими
 Дверима в спальню ту ввійшли ми,
 То пані з разу й не могла
 Побачить нас. Вона лежала
 На ліжку й тихо лиш стогнала,
 Бліда, аж синяя була.

„То ти, Орино?“ (Ся Орина

Була єдина людина,
 Що не відбігла ще її,
 Чим небудь хору годувала,
 І доглядала й пильнувала,—
 Але тепер була в селі.
 Пішла до вйтової хати
 Якої помочи прохати).
 Зблизились ми і кажем: „Ні!
 Вельможна пані, що се з вами?“

Вона зирнула і руками
 Закрила очі. „Боже мій!“
 Вся затремтівши простогнала,—
 „Значить, остатня вже настала
 Моя година! Се розбій!“

„Бог з вами, пані, схаменіться,
 І не лякайтесь, подивіться!
 Ми з ширим серцем ту прийшли.
 Громада шле нас, ми готові
 Вам в полі допомгти, і в домі
 Чим тільки будемо могли.“

Розкрила очі бідна пані,
 Широко глянула на нас.
 „Не вже се правда? Ви не п'яні?
 Не вже ви люде тож, і в вас,
 У мучених, похилих, битих
 Не зглухло людськеє чуття?
 О, Боже! чом ти дав дожити
 Міні до сеї хвили? То-ж
 Від нині все мое життя
 Докором буде, що так много

На вас я допустила злого,
Де відвернуть було все мож!
І ви не п'яні? Після всього
Ви раді допомогти міні?
О, Бог вам заплат! Доки мого
Життя—хоч то, здаєсь, не много—
Я буду в найвисшій ціні
От сей ваш поступок держати!
А я так бідна, бідна днесь!
Недужа! Служба вже, здаєсь,
Розтягне геть угли від хати;
Муж у тюрмі там гине десь!..
О, Бог вам заплат, що в ту пору
Тяжкою ще хоч ви прийшли!
Дай Бог, щоб ви у всякім горю
Тож поміч щирую найшли!“

І пані тяжко заридала,
Бліда, безсильная упала
Лицем до подушки. Що ждять?
Ми там не довго розмовляли,
Швиденько у село післали
Скликати хлопців, баб, дівчат.
Війт службу скликав, строго взяв
На допити: хто що покрав,
Все повідбирано. Післали
За лікарем; баби покої
Попорядили і прибрали.
Ті в печах топлять, ті варять
Росіл для пані; господарі
Взялися чергу укладать,
Кому і з ким на завтра в парі
На панське їхати орать.

За тиждень пані наша встала;

Із служби давньої остала
Одна Орина,—прочих всіх
Сама громада розігнала.
З робіт у полі весняних
Найбільша часть була готова.
А пані ходить, ані слова
Не каже, лиш часом зітхне
Або сльозами обіллється,
Коли згадками напіткнеться
На прошле клятеє, страшне.
Та й інші ще були причини,
Що пані плакала що днини:
Про пана й чутки не було.
Що з ним? Куди його заперли?
Невже і слід його затерли?..

Отсе три тижні вже пройшло
Від свят. Зве пані всю громаду
До себе до двора на раду.
Прийшли ми, на подвір'ю стали
По давньому і поглядали
На ганок. Але крізь вікно
Відчинене маха рукою,
Зове нас пані до покою...
Війшли ми, бачим—що воно?
Столи заставлені чарками
Й тарелями, а по куткам
Горілка, пиво барилками.
Аж пані вийшла й каже нам:

„Сідайте, люде! От настала
Нова доба для нас усіх;
Недоля ваша вже пропала,
А нам пора змазати свій гріх.

Я бачу, як несправедливо
 Мій муж із вами обходивсь,
 А ви так щиро, так учтиво
 Мене порятували в гору,
 І то в саму найтяжшу пору,
 Де кожний инший відступивсь!..
 Тепер для мене ви єдині
 Сусіди і опікуни
 І браття. То ж простіть, що й нині
 О поміч мушу вас просить.
 Та поки діло, ми повинні
 Враз випити й перекусить.
 Пропали вже раби й пани,—
 Нам треба мирно, спільно жити!“

І після хлопського звичаю
 Найпершу чарку притулила
 До уст і вїйту подала.
 „Дай Бог, щоб всюди в нашім краю
 Заблїсла згоди й миру хвиля
 Така, як тут!“ вона рекла.

„Дай Бог, щоби біда навчила
 Усіх панів, як жить з людьми!
 Хто житиме по людські з нами,
 З тим житимем по людські й ми!“
 Оттак громада відказала,
 І чарка довкола стола
 По черезі з рук до рук гуляла,
 Аж поки всіх не обїйшла.

Засїла й пані поміж нами
 За стіл — сумна, не їсть, не п'є,

Так видно—береться з сльозами.
 І нам той кусник в рот не йде.
 Всі стихли. Далі наша пані
 Як не заплаче! Всі ми ну-ж
 І як мога потїшатися.
 Вона-ж крізь плач ледве сказати
 Могла: „Мій муж! Мій бідний муж!..
 Де він тепер? Мої кохані,
 Чи з вас ніхто о нім не чув?“

„Нїхто!“

„Неначе потонув!
 О, Боже мій! Вже три недїлі!
 Я тут лежала, хорувала.
 Та з дня на день його все ждала,—
 Його нема! О, братя милі,
 Рятуйте! Се-ж не може бути!
 Комісар хоч на нього лютій,
 Та все-ж не він в окрузі пан.
 Та-ж староста є старший там!
 А староста наш друг, у нас
 Ів, пив і полював не раз,—
 То не повинен допустити
 Так довго мойого морити.
 В тюрмі! О, Боже мій,
 Тяжкий на нас впав допуст твій!“

Тут хлипання зглушило мову.
 По хвилі відїзвалась знову:
 „Що-ж маю діяти тепер?
 До Львова їхать, чи до Відня
 Чи унизитись, як послїдня,
 І тому, що його запер,
 Комісарю до ніг унасти?“

Чи справедливости, чи ласки
 Просити? Радьте ви міні!“
 Ми похитали головами,
 А далі вїйт говорити: „Ні,
 Вельможна пані! Не за вами
 Тут правда, бо зневажив пан
 Комісаря. Тепер комісар
 Старший в окрузі! Був я сам
 При тїм, як старосту до Львова
 Покликали. То й раджу вам:
 Далеко проживає цісар
 І в Львів не близькая дорога,
 А в канцеляріях вони
 Почнуть по своєму спішити,
 То може пан ваш і зогнити,
 Не виглянувши із тюрми.
 Ні, я би иншу вибрав часть:
 Збірайтесь зараз у дорогу,
 Поїде нас кількох із вами,
 Просить слїзми, а ми словами,—
 То чень без письм, без просьб, без всього
 Комісар пана вам віддасть.“

Аж вradувалась бідна пані.
 „Спаси-біг вам, мої кохані!
 Не дай Бог вам такого зла!
 Я вам ніколи не забуду!..
 Я вам до гробу вдячна буду
 За ваші добрі діла!..“

XX.

По своїй келїї тюремній

Тїсній, брудній, вохкій і темній
 Пан ледве дишучи ходив.
 І гнів і кашель 'го душив.
 Вікно ґратоване високо,
 Немов підсліпувате око
 Гляділо скоса у тюрму,
 І рай зборонений, прекрасний—
 Світ білий, сонця розблиск ясний
 І лазуровий звід йому
 Являло, мучило й дразнило,
 Гадючим мов жалом жалило,..
 І сам серед чотирьох стїн
 Ходив, мов звір у клітці бився,
 То кляв, то Богові молився,
 То всею груддю кашляв він.

Мій Боже милий, що з ним сталося!
 За тих от кільканадцять днів
 І половини не осталося
 З давнього пана. Помарнів,
 Насовивсь, бігає очима
 Довкола, весь їх блиск погас,
 Чоло глибокая морщина
 Розбороздила, раз у раз
 Покашлює і навіть кров'ю
 Плює. „Се він, як перший час
 Сюди прийшов—оповідали
 Тюремні ключники міні,—
 То ніби свому безголов'ю
 Сам вірить не хотів. А далі
 Як схопився, то по стїні
 Трохи не дерся, та кричав,
 Все в коло себе бив, ламав,
 І товк о двері головою,
 І арештантською їдою

Нам всім на голови шпурляв.
 Три дні не їв, не спав три ночі,
 І все до старости просивсь,
 А староста і чуть не хоче
 Про нього: саме виносивсь
 До Львова. Присмирів потому
 Наш пан, і їсти вже почав.
 Лиш довго по ночах не спав
 І нас під милий Біг благав
 Донести вість йому із дому.
 Та нам комісар наказав
 З ним говорити. Що й казати,
 Що й келію йому дібрав—
 Поганьшої не міг дібрати...
 А ще до того приказав
 Лиш раз на день, та й то смерком,
 Його на прохід випускати.
 От вже і нині вечоріє,
 Ось ключник забрязчав замком.
 „На прохід!“ крикнув. Пан поспішно
 Взяв шапку й вийшов. „Як він сміє
 Шептав в нетямі—клятий Шваб,
 Як сміє він мене держати
 Без суду й слідства? І чи вічно
 Держатиме? Чом не чувати
 Нічого з дому? Я ослаб,
 Се байка,—але жінка! Боже!
 Хто знає, сей поганець може
 Хлопів підбурив, з мого дому
 Лиш пожарище, а вона
 Недужа в муках десь кона?...
 О, скоро так, то буде й твому
 Життю кінець, ти сатана!“
 Тяжкі ті, невідступні мисли
 Його пекли і гнали й тисли,
 І він, затисши кулаки,

Біг мов безумний по надвірку...
 Аж глип! Іде комісар в фіртку,
 За ним чотири гайдуки.
 Комісар к ньому обертаєсь
 І ідовито уеміхаєсь...
 Той сміх Мигуцького, немов
 Ножем у серце заколов.
 І не чекаючи, що скаже
 Комісар, він рванувсь ура,
 Комісаря за грудь потряс
 І крикнув: „Кровоїїце! Враже!
 Чи ще із тебе не досит?...
 Чи ще ти моїх мук не сит?
 Коли не сит, так доконай же!
 Мене відразу!“

„Гвальт! Рятуйте!“

Комісар крикнув, в-зад подавсь.
 Тут пана гайдуки спіймали.

Він висапавсь і—засміявсь.
 „Го, го, Herr Schlachzig, не шартуйте,
 От ви які! Ану там, чуїте
 Пан керкермайстер, Bank heraus!“
 Мигуцький зблід. „Се що значитьсь?
 Я-ж шляхтич!... Ти би смів?... Я... я...“

„О, прошу, прошу не шуриться!
 Тепер в нас конституція!
 І проти права й проти пука
 Всі, рівні. Хльопці, legt ihn platt
 Най пан пізна, що то за штука!

Legt ihn, і всипте твайцять п'ять!“

І дармо пан пручавсь, кричав,—
Прийшло в конституційний час
Закоштувать того, чим сам
Колись так щедрій був для нас.

Встав мов пришиблений, немов
Той труп блідий. Лиш з уст стиснутих
По крапельці сочилась кров,
І кров'ю також налилися
Білки очей непевних, лютих.
Він звільна к Німцю підійшов,
І шепнув: „Ну, тепер молися!
Сього не подарую я,—
Се, Швабе, буде смерть твоя!“

„Herr Schlachzig, пане топрочею,“
Спокійно Німець відказав
І головою похитав,—
„Gedenken Sie, was Sie da sprechen!
Се не кашіть, то є Verbrechen,
То є погроза! Ви своєю
Шляхецькою пихою сам
Сопі все лихо наропили!
Я-ш тут до вас ішов в тій хвилі,
Щоп топру вість потати вам.
Є тут у мене ваша пані
І кльопа, що пули піттані
У вас,—вони сюта прийшли
За вас просити. Кльопа кльопа,
Та топра, пане! Ваша пані
Міні розказувала купа,

Як то вони їй помогли
У всім. Не міг я вітказати,
І йшов сюта, щоп вам свій піль,
Свою зневагу тарувати.
Та того, що ся тутка стало,
Я тарувати вам не міг,
Тут Ordnung є отин тля всіх!
Ітіть ше, пане, геть вітіль
І запувайте, що пропало!“

Та дивно диво! Ті слова,
Що сповіщали пану волю,
Не то що не втишили болю,
А мов збільшили; голова
Його схилилась, згасли іскри
В очах, а хід, недавно бистрий,
Зробивсь повільний. Мов зовсім
Утратив тямку й почування,
Зробивши кроків шість чи сім,
Він став, оглянувся—і ридання
Нараз ним затрясло усім.

Чого він плакав? Чи лиш з болю,
Чи з того, що ішов на волю?
Чи смерть вже близьку прочував?
Чи зрушила запекле серце
Мужицька добрість, що її перше
Через насилля не визнавав?...

Оттут моя кінчиться повість.
Що далі сталось—в двох словах
Скінчу. За пізно в мана совість
Порушилась. Грижа й тюрма

Його здоровля підточила,
Так що заледве на ногах
Міг удержатись. І рішила
Лікарська рада, що нема
Рятунку, лиш в італьскім краю,
Під теплим небом. Що робить,—
Вже-ж треба їхать, скоро рають!
Та відки грошей учинить?
Го, го, а від чого-ж є жид
Услужний? Мошко наш не спить!
Як лиш учув, що панству гроші
Потрібні—духом прилетів...
(А як недавні нехороші
Часи були, то не являвся,
Але з злодіями змовлявся,
І крадене в дворі добро
Скуповував у двораків.)
От той то Юда підлизався,
Підсунув гроші і—перо,
А пан і сам не пам'ятався,
Як контракт з жидом підписав.
І поки жнива ~~зроста~~тали,
Пан з панею в Італю мчав,
Дітей кудись порозміщали,
Замкнули двір, а жид обняв
Село в аренду.

Рік минав,
Вернула пані вже вдовою,—
Пан на чужині десь сконав.

Жила самотно, сумувала,
З людей ні з ким не розмовляла,
Лиш Мошко щиро припадав

Все коло неї і держав
Посесію. І ще пройшло
Літ кілька. Пані враз зібралась,
Не говорила, не прощалась,
Ні з ким, і десь кудись помчалась,
І слід за нею замело.

А Мошко закупив село.

Январ і февр. 1887.

